په اسلام کې د بشر حقوق

لیکوال پوهاند حبیب الرحمن هاله
ژباړن: محمد اکبر نیازی

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کې د بشر حقوق

لیکوال:

پوهاند حبیب الرحمن هاله

ژباړن:

محمد اکبر نیازی

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: په اسلام کې د بشر حقوق

لیکـــوال: پوهاند حبیب الرحمن هاله

ژباړن: محمد اکبر نیازی

خپروندی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

کمپوز: ژباړن

ډیزاین: ضیاء ساپی

پښتی ډیزاین: فیاض حمید

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحریك د خپرونو لړ: (۹۰)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړليک

سرليک مخ

سريزه.....۱

د ژباړن سريزه.....۵

لومړی څپرکی: په اسلام کې د بشرحقوقو ته يوه عمومي کتنه.....۶

د بشر حقوقو په اسلامي چوکاټ کې ازادي.....۷

د بشر حقوق: د اسلامي او غربي فکر او عمل ترمينځ پرتلنه.....۱۴

د حقوقو او ازادۍ قراني مفهوم ۱۹

په اسلام کې د بشر حقونو ځانګې.....۲۱

په غرب کې د بشر حقوق..... .....۳۳

د بشر حقوقو اسلامي نسخه.....۳۶

الف: عمومي اساسي حقوق.....۳۷

ب: د يو اسلامي هيواد وګړو حقوق.....۳۷

ج: د دښمنانو حقوق.....۳۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

د: د بښځو حقوق.....۳۸

اسلام دبشر حقوقو مسایلو د حل لارې په توګه.....۳۹

دویم څپرکی

په اسلام کې د بشر حقوقو عمومي تیوری.....۴۱

۱ــ په بنسټیزه نظامنامه کې د بشر حقوقو وده.....۴۱

۲ــ په اسلام کې حقوق.....۵۲

الف: مالوم او مجرد حقوقو.....۵۲

ب: نسبي او قطعي حقوق.....۵۳

ج: د خدای(ج) او بنده حقوق.....۵۸

د خدای او بنده د حقوقو مشخصات.....۵۸

د: په شتمنی او په پورونو کې تاکل شوی حق.....۵۹

هــ: قانوني او ديني حقوق.....۶۰

۳ــ په اسلام کې خپلواکي.....۶۰

د خپلواکو اعمالو دولونه.....۶۱

توله ایزه خپلواکی.....۶۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

تولہ ایز واکونہ.....۶۷

۴ـ په اسلام کې دندې.....۶۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحريك يادښت

د افغانستان ملي تحريك د (۱۳۹۳ ل) كال په پيل كې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه كړې وه چې د دې كال په بهير كې به (شل عنوانونه) ببلا ببل ديني، علمي، ادبي او ټولنيز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې كوي. ملي تحريك دا ژمنه د ياد كال د كب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د يوې پرتمينې غونډې په ترڅ كې يې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې كړل. ملي تحريك په يادې غونډه كې ژمنه وكړه چې د (۱۳۹۴ ل) كال په بهير كې به انشاء الله د خداى (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه ببلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې كوي. طبيعي خبره ده چې دا اسانه كار نه دى، ډېر زيات زيار او زحمت ته اړتيا لري، خو ملي تحريك ټينګ هوډ كړى چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملى كوي. دا اثر چې ستاسو په لاس كې دى د همدې (سل عنوانونو) ژمنه كړو اثارو له جملې څخه دى، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحريك هيله لري چې له دې اثر څخه به زمور هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته كړي. ملي تحريك له ټولو هغو ليكوالو، ژباړونكو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندويانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهير كې يې يو بل سره مرسته او ملګرتيا كړې او دا فرهنګي بهير يې بريالى كړى، د زړه له كومې مننه كوي او كور ودانې ورته وايي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازې په هيله

د افغانستان ملي تحريك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

دبشر حقوق زمونږ د ژوند بنسټیزه او په عین وخت کې د جګړې له مینځه وړونکي موضوع ده، که څه هم د لودیځو ټولنو سیاسي خوځښتونه او ټولنیز بدلونونه د رسانس دوري وروسته د پوهانو په اثار کې د بشرحقوقو د مفکورو ښکاروندویي کوي، خو په واقیعت کې دغه امر په دوه وروستنیو پیړیو کې خپله د نفوذ لار د غرب په لور پرانستله، د ملګرو ملتونو له جوړېدو او پرمختګ وروسته د بشرحقوقو د نړیوالې اعلامئې په چوکاټ کلکه مبارزه وکړه او په ورستیو لسیزو کې پرې ټینګار خورا زیات شو.

په بشرحقوقو د ټینګار عوامل د بیلابیلو سیاسي جریاناتو مخلتلفې دورې ګڼل کیږي پدې مانا ددې پرځای چې قانوني او اخلاقي صبغه ولري نو ډېر ځلي د سیاسي تکتیکونو په توګه کارول شوي، څرنګه چې په هغه وخت د فاشیزم او ورپسې د سوسیالیزم په وړاندې وکارول شول او له هغوی سره سره اوس تر ې د اسلامي بنیادګرایي په وړاندې ګټه اخیستل کیږي.

په یوه خبره، هر وخت چې د غربیانو ګټې له خطر سره مخامخ شوي نو د بشر حقوقو له لارې یې په وړاندې مبارزه او بیرته ترلاسه کولو لپاره یې کارولي، همدا د بشرحقوقو د ملاتړ د ادعا په رښا کې وو چې دامریکې متحده ایالات یې د شوروي اتحاد او کویټ یې د عراق له تسلط څخه وژغورل او د سومالیا د سیاسي بحران د له مینځه وړلو لپاره یې خپل عساکر ولیږل. د سیاسي لارو په کارولو سره د بوسنیا د خلکو د حقوقو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساتنې لپاره لاريون وشو ترهغــه پــورې چــې د بشــرحقوقو موضــوع د کرغيړنو انګيزو څخه جلا او په اســلامي اخلاقــي ميعــارونو ټينګــه او د قانون په چوګات کې ورته ځای ورنکړل شي نو د بشرحقوقود ملاتړ ادعا به له تشو شعارونو څخه بل څه نه وي، د بشــرحقوقو اعلاميــه چــې پــه غربي هيوادونو کې پرې ډيره تکيه کيږي نو دا يو غيرقــانوني ســند دی چې يو څو ښکاره مادې لري چې تراوسه د ملل متحد سازمان له لــوري نه دي تصويب شي او د هغې د عملي پلــي کولــو لپــاره تراوســه کومــه نړيواله اصولنامه نه ده جوړه شوې او تراوسه يې د اړوندو ادارو د پــرمخ بيولو لپاره کومه اداره نه ده رامينځته شوې او تراوسه يــې د مخــالفينو لپاره کوم مقررات او قوانين نه دي وضع شوي، محکمه نه ده رامينځتــه شوې، اوتر ټولو اړينه دا چې له همدا اوسه د ملل متحد سازمان غړو چې د امنيت په شورا کې د ويټو حق لري پخپل مينځ کې تبعــيض تــه لمــن وهي له دې سره سم کمزوري هيوادونو د بشرحقوقو د ملاتړ، ســاتنې او ادعا څخه هيڅ غوښتنه نشي کولای.

پداسې حال کې د بشرحقوقو د دفاع لوړ اوازونو د نړۍ په ګوټ ګوټ کې د تيليغاتي وسايلو په وسيله د وګړو غوږونه يې کانړه کړي دي

د دريمې نړۍ هيوادونه په ځانګړې توګه د اسلامي هيوا دونــو د اتبــاعو حقوق چې بې برخليکه او بــې دفــاع پــاتې دي اوس هــم د واکمنــو او سرمايه دارو خلکو له خوا ترپښو لاندې او د ملاتړ لپاره يې مدعيان هــم په ښکاره توګه مرسته نه کوي خو له بده مرغــه د بشــرحقوقو د ملاتــړ مدعيان يوازې په رسنيو کې د اړوند رپوټونو په خپرولو او تش په نامــه خبرو سره خلک غولوي. هيڅا د متخلفانو لپاره کومه جزا ونه ټاکله او نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې هم پر وړاندې خپل غبرګوونه وښودل هیڅ موسسه یا سازمان نشته چې د بشرحقوقو د متخلفانو په وړاندې يې قوانین وضع او په سمه توګه يې عملي کړي او احیآ هم دا قوانین وضع شوي خو په بشپړه توګه په تیورۍ کې پاتې او په عملي ډګر کې هیڅ ډول اقدامات نه دي ترسره شوي ,که په رښتیا هم نړیواله ټولنه د خپلو غړو د بشرحقوقو ملاتړ کوي نو باید د دبشرحقوقوتش په نوم نړیوالې اعلامیې او شعارونه څخه تیراو د غوره اسلامي کلتور له مخې یوه جهانشموله مسوده جوړه اوتصویب کړي ځکه اسلام سپیڅلي دین حقوقو بشر یوازې په تیوري ډول نه پیژني بلکې د عملي کولو لپاره يې داسې عادلانه او ګټور ګامونه پورته کوي چې نه نړیوالو په تیر ژوند کې کړي او نه به يې په راتلونکي کې پورته کړي اسلام پخپل یو نیم زر کلن عمر کې ورته په بشپړه او ګټوره توګه پاملرنه کړې ده اسلام په داسې پراخه توګه دې لورې پاملرنه کړې چې د انسانانو دژوند پرمهال حقوقو ترڅنګ له مرګ وروسته حتا د جنین پروخت يې هم ځانګړي حقوق ټاکلي دي.

د نړیوالو اړتیاوو ته په کتو سره په اسلامي پوهانو باندې ده چې تر نورو مخکې شي اوننیو بشرحقوقو کې له قراني او ایتونه څخه ګټه واخلي.

له نیکه مرغه چې په ۱۳۶۶ کال په ایران کې د بشرحقوقو د تدقیقې مطالعې لپاره په په اسلامي قوانینو او عقایدو ولاړ کنفرانس په لاره واچول شوچې پکې د نړۍ ډیرو اسلامي هیوادونو عالمانو ګډون کړی وو.همدا ډول هغه تحقیقي او ژورې مقالې چې په کنفرانس کې وړاندې شوې د یو اثر په توګه راټولې او جوړ شو حتا ددې کتاب ژباړه وروسته بیا په انګلیسي ژبه هم چاپ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې په افغانستان کې د ازادو لیکولانو په اتحادیه کــې د کتــابونو د چاپ اداره پرانستل شوه نو ماله تیراثر څخه په ګټــې اخیســتنې، د دوه کتابونو لیکل ماته راوسپارل شول چې یو د په اسلام کې د بښځو حقــوق اوبل یې په اسلام کې د بشر حقوق زما په غاړه شول.

څرنګه چې لومړۍ رساله ډېر له انګلیسي ژبې څخه راوژباړل شــو نــو د کمپیوټر او نورې چارې یې هم ډیې په چټکې سره پای ته ورسیدې خــو له بده مرغه له مالي ستونزو له کبله ددې کتاب د یوکال لپاره وځنډید

د روان کال د دوبي په تودو ورځو کې د ازادو لیکوالانو د اتحادیې څخه د دویم کتاب د جوړولو پیغام خپور شو له یوې خواد چې د لومړي کتاب په پرتله د دویم کتاب موضوع یو څه پراخه وه او له بلې خــوا د هغــه د چمتو کولو موده هم ډیره لنډه وه او له دریم اړخه په هیــواد کــې روانــو وینې تویدونکو او ترینګلو چارو د مواد په راټولو کې ارام نــه پربښــودم پداسې حال کې چې موندل یې هم خورا ســتونزمن وو نــو مــا هــم دې موضوع اجمالي کتنه خو ټولو اړخونوته وکړه ددې لپاره چې زیات وخت مې نه درلود او موضوع هم پراخه نوکیدای شي چې په ځینو ځــایونوکې راځخه اشتباهات شوي خو دومره مې ترسره کړي چې یو لوستونکي ته ددې پوهه ورکړم چې په راتلونکي کي بې څوک له حقوقــو ســره لــوبې ونکړي. او په پای کې د افغانستان د ازادو لیکوالانو اتحایي په ځــانګړې توګه له پروفیسور رسول امین د اتحادیي مشر، د وفا د جریدې مســول زلمی هیوادمل، له شهنواز جانباز، او لــه سیدحســن پاچــا کمپیــوټري کمپووزر څخه یوه نړۍ مننه کوم.

پوهاند حبیب الرحمن هاله

۲۵ وړی ۱۳۷۳ حیات اباد ـــ پېښور

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژباړن خبرې

د لوی څښتن تعالی شکر ادا کوم چې دا دی د خپلو ژباړو لړۍ مې په اسلام کې د بشر حقوقو تر ژباړې پورې رواغځوله.

په اسلام کې د بشرحقوق کتاب چې د ښاغلي استاد پوهاند حبیب الرحمن هاله له خوا په دري ژبه لیکل شوی او د بشرحقوقو د بیلابیلو اړخونو په اړه ګټورې او په زړه پورې خبرې او لارښوونې لري پدې وتوانیدم چې پښتو ژبې ته یې راوژباړم ترڅو پښتانه لوستونکي هم له دې ګټور اثر څخه ګټه پورته کړي او هیله لرم چې لوستونکي به پکې د بشرحقوقو اړوند د خپلو یو لړ پوښتنو ځوابونه هم پیداکړي.

خو له څوکالو راهیسې چې زیږدلی یم د خپل هیواد او قوم ناخوالو ځورولم او له خپلو پښتنو مشرانو سخت ګیله من، لا تراوسه مې دا ګیله پرځای پاتی ده. د هغه احساس او مسولیت له مخې چې څښتن تعالی او د دې خپل غمځپلي قوم چې د ناپوهۍ په تور تیارو کې ژوند کوي په وړاندې درلود او د ژوند ترپایه به یې ولرم، نو ما هم ددې مسولیت د ادا کولو لپاره د کتابونو ژباړې ته چې اوس مهال د پوهې په ډګر کې ورته ستره اړتیا لیدل کیږي ملا وتړله ترڅو د پوهې له اړخه ددې قوم او ژبې حق تر خپلې وسې ادا کړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی
په اسلام کې د بشرحقوقو ته عمومي کتنه

له کومه وخته چې انسان نړۍ ته سترګې غړولي په ځانګړې توګه هغه وخت چې ټولنیز ژوند یې پیل کړ نو د تیورۍ له مخې د یو لړ حقوقواو مکلفیتونو څخه هم برخمن شول.

خو د بې شمېره نظرونو پر بنسټ لکه: د ټولنې افرادو د هغوی د حقوقو په ورکولو کې د واکمنو ناغبړې او یوازې په نوم د هغوی حقوقو ته پاملرنه او داسې نور...

پدې برخه ځینې اقدامات هم ترسره شوي، البته یوازې په اسماني دینونو کې، نه په تخیلي او په کیسو ولاړو دینونو کې؛ خو د بشردوستۍ په فلسفه کې بیا دا دواړه (حقوق، مکلفیتونه) مهم او یو له بل سره لازم الملزوم ګڼل کیږي.

د هماغه اجتماعي ژوند له پیل څخه تراوسه پورې زمونږ ټوله تکیه په مکلفیتونو او د حقوقو اړوند فکرونه د لنډې مودې لپاره په عمل کې پیاده شویدي.

یوازینی دین د اسلام سپیڅلی دین دی چې د اجتماعي ژوند په مختلفو برخو کې له هر ډول انساني تبعیض پرته دواړو برخو (مکلفیتونو او حقونو) ته بشپړه پاملرنه او انسانانو ته یې وړاندې کړې دي.

د قرانکریم له دقیقې او ژورې مطالعې وروسته دا جوتیږي چې انسان څه ډول پیداشوی او له دې پیدایښت موخه څه ده؟

دغه راز دا حقیقت هم روښانه کیږي چې په اسلام سپیڅلي دین کې د نورو سیاسي، ټولنیز او نظامي دینونو په خلاف د انسان اړوند حقوقو کلمه له وخته پکار وړل کیږي چې نطفې د مور په رحم کې ځای ونیوه،

اسلام یواځې ددې محدودې نړۍ حقوق نه، بلکې د ژوند او مرګ دواړو پراوونو حقوق په روښانه توګه بیان کړي دي، په پوره ډاډ سره ویلی شو چې په اسلام سپیڅلي دین

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د نورو ټولو دینونو او نظامونو په پرتله د بشر د حقوقو لمن پراخه او په بشپړ ډول سره څېړل شوي دي.
ددې لپاره چې د اسلام په سپېځلي دین کې د بشرحقوقو په اړه خبرې وشـي نـو دا اړین بر ېښي چې لومړی ازادي، حق او دنده د اسلام له نظره وپېژنو او وروسته خپـل بحث ته راوګرځوو.

په اسلامي چوکاټ کې د بشرحقونو ازادي:

ستر څښتن تعالی انسان د یو عاقل او سالم حواس لرونکي موجـود پیـدا او د خپـل ځانګړي رحمت له مخې یې ورته د سمو کارونو لارښوونې کړې دي. خو انسان پخپله د خپلو نفساني غوښتنو او ناسمو لارو په مخکې نیولو سـره ځـان پـه ځنځیرونـو او مصیبتونو کې اخته کړ.
روسو وایی: انسان نړۍ ته په خپلواکه توګه سترګې غړولي خو پخپله یـې پـه خـان باندې ظلم وکړ او د همې ظلم له کبله په چټکۍ سره په ځنځیرونو وټړل شو.
خپلواکۍ د انساني روحئې غوښتنې په توګه د انسان ژوند د تاریخ په اوږده موده کې په بیلابیلو ډولونو سره رامینځته شو ېده.
د اسلام فیلسوف علامه اقبال لاهوري پدې اړه وایي: د انسان لومړني مـور اوپـلار د ازادۍ د انګېزې په روښنایي کې مجبور شول چې له جنت څخه چـې هلتـه د ازادۍ لپاره کومه برخه نه وه پر ېږدي او د عمل نړۍ ته راشي.
نوموړی فیلسوف داسې فکر کوي چې ګواکې د ازادۍ په چوکاټ کې د عمل د ترسره کولو امکان رامینځته کیږي، اسلام د عیسویانو دا نظر نه مني چې ادم علیه سـلام د خپلې لومړنۍ ګناه له کبله له جنت څخه وویستل شو.
هرهغه څه چې د اسلام څخه وړاندې د یهودیانو د دودونو په اساس(دانسان نسـب) فکر کېده د اسلام له پلوه د ازاد ژوند په لور د انسان تګ سره تعبیر ېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان په نسبتي په ډول ځمکې ته راتګ پخپلې ازادې ارادې سره وکړ ترڅو دلته ابدي ازادۍ ته لاسرسی پیداکړي او د خپلو اعمالو په ترسره کولو سره خپل ژوند تېر کړي.

د ازادۍ د ترلاسه کولو انګېزه چې د ژوند په هره برخه کې رامینځته کیږي هغه د ازمایښت په وړاندې دروي.

د بشر تاریخ د پرلپسې ازادۍ د موندلو څخه پرته بل څه نشي کېدای او دا ډول موندنه څو اړخیزه بڼه لري، لکه له اړتیا، وېرې، طبیعي ځواکونو، د همنوعو له ظلم، له بې عدالتۍ، موهوم پالنې، تعصب، له نژادي او قبیلوي وفاداریو ازادیو او په پایله کې په ځان باندې تمتیا(EGO_ Center) ټول هغه څه دي چې د انساني ژوند د فعالیتونو اساس جوړوي.

انسان ددې ازادیو د ترلاسه کولو په موخه په تدریجي ډول بیلابیل پړاوونه تېر کړیدي او دغه ازادۍ مادي او معنوي بڼې لري.

مادي او معنوي ازادۍ دواړه یو له بل سره نه جلا کیدونکې اړیکه لري او په عین وخت کې یو د بل بشپړونکي هم دي. کله چې له دواړو څخه د یوه په لور پاملرنه کمه شي نو د پلټنې په لار کې یې بیلابیل خنډونه رامینځته کیږي.

ددې ډول ازادیو مادي لور ته له لازمې کچې زیاته پاملرنه او معنوي لور ته یې ناغیږي ددې لامل شوه چې معاصر تمدن له زیان سره مخامخ کړي.

دین د انسانانو د ازادۍ په لاره کې ستر کوښښونه او هڅې کړیدي. پداسې حال کې چې فلسفهې یوازې له عقلاني ازادۍ سره خپله مینه او علاقه ښودلې ده.

هنر او ادبیات له دواړه ډوله ازادیو سره په مختلفو مرحلو کې علاقه لري، پداسې حال کې چې د ساینس او ټیکنالوژۍ هڅې تل د مادي ازادۍ ترلاسه کولو په لور متوجه وي. د بشر ټول فعالیتونه د ازادۍ پلټنه او د انسان هر اړخیز تکامل د بیلابیلو ازادیو د تدریجي تحقق د پراخوالي څرګنداوی کوي.

د انسان تکامل جلا او په عین وخت کې له بیولوژیکي تکامل سره مبارزه کوونکی دی، د لومړي تکامل سیر د دویم تکامل له سیر چې په بشپړه توګه جبري او

(c) ketabton.com: The Digital Library

میخانیکي ده په پرتله د انسان اراده او غوښتنه د ازادۍ ترلاسه کولو په لار کې پرېکنده او حیاتي رول لري.

اسلام د انسان د پیدایښت د تکامل پرمهال چې بشریت هغه وخت متوازنو مادي او معنوي ازادیو ته اړتیا درلوده د ټولو ازادیو په وړاندې د تجسم په توګه مبارزه وکړه، اسلام په هغه وخت کې چې مادي پرمختګ په جنینې ډول وو، د راتلونکي چټک پرمختګ لپاره یې د مادي برخې وړاندوېنه وکړه، البته د حکومت او انساني ټولنې د راتلونکي پرمختګ وړاندوېنه د الهي معنوي لارښود ضامن دی. دهمدې واقیعت پربنسټ په ځغرده ویلای شو چې اسلام د تلپاتې لارښوونې زمینې برابرونکی دی، دغه راز اسلام ټولو ازادیو ته په پاملرنې د انسان د راتلونکي تکامل وړاندوېنه هم کړېده، پداسې حال کې چې د اسلام سپیڅلي دین له ظهور سره سم د انسان ذهن د ستر بشریت دپیدایښت په نامحدودو امکاناتو باندې د پوهیدا توان نه درلود ځکه هغه تراوسه د ازمایښت او تجربې عقلاني وسایلو ته وده نه وه ورکړې. قرانکریم د وروستنۍ الهي وحي په توګه اجتماعي، سیاسي او اقتصادي پرمختګونو په برخه کې ټولو علمي او اخلاقي اصولو ته په پام سره د انساني لارښوونې ستره وسیله وه.

په بیلابیلو برخو کې د خپلواکیو د اړتیا عظیمي حد د نورو ازادیو د پلټنې لپاره زمینه برابروي.

دا قراني اعلامیه چې ځښتن تعالی دین بشپړ او ورسره یې د انسانانو لپاره پکې بیلابیل نعمتونه هم ځای پرځای کړي او دا ددې استازیتوب کوي چې انسان کولای شي خپله ازادۍ په پوره ډاډ او انرژي سره له اسلامي لارې څخه ترلاسه کړي، اسلام د ټولنې، دولت او فرد په اقتصادي فعالیتونو که پر فردي کچه وي او که په ټوله ایزه کچه اغیز اچوي.

ازادي له دوو لارو پېژندل کیږي؛

یو د تیورۍ او پیدایښت (هستي)پېژندنې له پلوه او بله د ټولنیز عمل د لیدلوري له پلوه؛

د خپلواکۍ د ترلاسه کولو انګېزه چې د خدایي ورکړې نوم هم ورته ورکولای شو په انساني طبیعت کې په ذاتي ډول نغښتې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ددې عرب په قول: هر هغه څه چې انسان له سترځښتن تعال څخه وغوښتل نــو خدایتعالی ورکړل اوله هغه پرته پرې بل هېڅ شې په جبري توګه تحمیل نه شــول او دغه ازادی په انساني طبیعت کې د یو ستر امانت په توګه کېښودل شوه خو، هغــه د خپلې وړتیا په مرسته کشف او وده ورکړه.

د معاصرې فلسفې پربنسټ خپلواکی د انسان ګوهر ده او پیدایښت یې پرې همــدې خپلواکی ټینګ دی، دغه نظریه له اسلامي جهانبینی سره ورته او یو شان ده.

په قرانکریم کې ډېری ایتونه موجود دي چې د انسان ازادی ته هم د ارادې او هــم د عمل له پلوه اشاره کوي، دغه راز قرانکریم د بشر د خپلواکی په بیلابیلــو مرحلــو او درجو باور لري، پدې مانا چې ټول انسانان چې د ځمکې پر سر ژوند کوي د مســاوي ازادی لرل او تړې په مساوي توګه د ګټې اخیستلو توان نه لــري. لــه همــدې کبلــه هرانسان ته د هغه د توان سره سمه ازادي ورکړل شوې.

انسانان د خپلو ازادیو څخه د ګټې اخیستنې د توان ترمینځ دا تــوپیر جوتــوي چــې قدرت لرونکي اشخاص د ازادی اړوند ځواکمنه او کمزوري اشخاص کمزورې انګېــزه لري.

د همدې اختلاف پر بنسټ هر هغه څه چې په پیغمبرانو، اولیاوو، اجباري ګټل کېــږي له عادي کسانو څخه یې تقاضا(هیله) نه کېږي.

قران کریم پدې برخه کې فرمایي: ستر ځښتن تعالی د خپلو بنده ګانو د توان څخه لوړ بار د هغوی پر اوږو نه اچوي دغه اصل د افرادو په بیلابیلو دریځونو کې صدق کوي.

انسان د خپل فطري استعداد پر بنسټ پدې شرط چې پخپله رضــایت ولــري یــوې دندې یا کار په ترسره کولو مجبور ېږي.

ټول الهي اوامر پدې متکي دي، چې ګواکې انسان په ژوند کې د ټولو کارونو ترســره کولو توان لري، ځرنګه چې ځینې افراد دغه امر پخپله خوښه ځــای پــر ځــای کــوي اوځینې نور یې نورو ته ورسپاري او دهغوی په واسطه یې ترســر کــوي، د خپلــواکی اطاعت کولو او نه کول دواړه په انسان پوروې ټرلي دي. له کومه ځایه چې هر انســان پخپله خوښه او علاقه او د نورو له لوري د یو عمل په ترسره کولو مجبور ېږي، نــو پــه

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدې سره بيا هر فرد د خپلو اعمالو مسؤل دی او د همـدې مسـئوليت لـه کبلـه د مکافاتو ياهم مجازاتو وړ ګرځي.

دا يو منل شوی ديني اصل دی، چې څښتن تعالی هېڅ وخت له وړاندې د برنامه ريزي شوي اعمالو ترسره کول په انسانانو نه تحميلوي.

انسان دی چې خپل د طبيعت چوکاټ جوړوي پـه همـدې بنسـټ انسـان د خپـل برخليک په ټاکلو کې مسقيمآ لاس لري.

که چېرې انسانان پخپله خوښه خپل کارونه ترسره نه کړي او د نورو له خوا پرې پـه جبري توګه دا کار ترسره شي نو دلته بيا د جزا او مکافاتو مسئله په کړن پورې تړلې نه ده او ترسره کوونکی يې ګرم نه شمېرل کيږي، ځکه د جبري عمل ترسره کـول د ترسره کوونکي شخص ګناه او عيب نه ګنل کېږي، او ددې ډول عمل په ترسره کولـو سره به ياد شخص ته د ستر څښتن تعالی له لوري د عذاب او مجزا ورکولو (نعوذبالله) غير عادلانه وي.

له دې وړاندې د کلام ټولې مشاجرې او شخړې بېځايه او ناوړه دي. د جبريونو عقيده د اسلامي ښوونو په وړاندې واقع کېږي. خو پدې سره سره بيا هم جبـري عقيـده د واکمنو له مشورو سره برابره ده او په اسلامي ټولنو کې ورته پراخوالی ورکړل شـوی دی.

اقبال ددې لامل چې ولې د اسلامي واکمنو او مشرانو لـه خـوا د هغـوی اتبـاعو تـه خپلواکي نده ورکړل شوې په لاندې ډول بيانوي؛

اموي موقع غوښتونکو مادیات پرستو په يوه پلمه اړتيا درلوده څو د کربلا ناوړه عمل توجيه او د خلکو د احتمالي خوځښت په وړاندې د معاويه له بغاوت څخه ګټه پورتـه کړي.

يو شخص حسن بصري ته وويل چې امويانو مسلمانان ووژل او خپلـه دا کړنـه يـې د قضاوت لپاره څښتن تعالی ته وسپارله.

حسن بصري وويل: د څښتن تعالی دښـمنان درواغجـن دي پـدې سـره د اسـلامي علماوو د نيوکو باوجود خپلواکه عقيده رامينځته شوه څو حکمراوايان يې په مرسـته

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلې ګټې وساتي د اقبال په اند؛ د انسان په مجبوریت او بیـوزلۍ بانـدې د امویـانو جبري دندې د اسلام خلاف یوه روښانه او ښکاره ظلم او جفا ده.

البته ټول حکومتونه او حاکمان چې ملت یا وګړو ته ازادۍ نـه ورکـوي نـو د اسـلام خلاف عمل کوي او د ګناه مرتکب ګرځي. د یو حکومت یا دولت له خوا خپلو اتباعو ته ازادي ورکول د هغوی د مسلماني اندازه څرګندوي یانې په هر کچه د ازادۍ ورکول د دوی د مسلمانۍ درجه ښایي.

هر انسان د خپلې ازادۍ په روښنایي کې ددې توان لري چې...

۱ ـــ پخپله خوښه هغه عملونه ترسره کړي چې د ځان لپاره یې ټاکلي وي؛

۲ ـ هغه عمل چې په ترسره کولو یې مجبور وي نو د ترسره کولو تـوان ورتـه ښښـل کېږي؛

۳ ـ حتا هغوی چې اصول نه پرځای کوي نو د نه ترسره کولو توان ورته ورکول کیږي، دغه راز هغوی خپلواک دي او د خپلې ارادې څښتنان وي چې یو عمل ترسره کړي او که نه؛

د خپلواکۍ عملي لوری د هر انسان په فردي او ټولنیزو دندو پورې ترلی وي، هر دنده د وړاندوینې د شرط په توګه ازادۍ او اجرائیه قوې ته اړتیا لري او د قانون له مخې دغه امر د حق په نوم یادېږي.

د ازادۍ حق لرل او د خپلې خوښې کارونو ترسره کولو توان د طبیعي حقوقو په نـوم یادېږي.

د خپلې خوښې عمل ترسره کولو او ازادۍ ته طبیعي حقوق ویل کیږي؛

د اجتماعي کارونو ترسره کول او پکې شته ازادۍ ته مدني حقوق ویل کیږي؛

د دولت اړوند کارونو ترسره کولو ازادۍ ته سیاسي حقوق ویل کیږي؛

په محکمه کې له خپلو حقوقو څخه دفاع کولو ازادۍ ته قانوني حقوق ویل کیږي؛

حق په خپلواکۍ ټینګ دی ځکه ازادي انسانانو ته د هغوی د دندو ترسره کولـو حـق ورکوي او له ازادۍ پرته حق هیڅ مانا نه لري، همدا ډول له حق پرته ازادۍ د یـو بـې ګټې عمل یا د یو داسې مقولې په څېر وي چې مینځ یې تش وي.

په هره ایډیالوژۍ کې ازادي له خپلې تیورۍ سره سه ځانګړې مانا او صبغه پیداکوي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بشر حقوق
د غربي او اسلامي نظر او عمل پرتلنه

د بشر حقوقو اعلاميه د فرانسې د انقلاب د لاسته راوړې په توګه ۱۷۸۹د اګسټ په ۲۶نېټه بشپړه شوه هغه نظریاتو چې دې اعلامئې ته د انقلاب د لارښود قدرت ورکړ هغه د انسان طبيعي حقوق او ملي حاکميت وو، چې د طبيعي حقوقو په سريزه کې تعريف شوي و او د يو نه ليږدېدونکي او سپېځلي ځيز په توګه منل شوي وو، ځکه د هغو حقوقو په اړه داسې فکر کيده چې ګواکې د انسان له طبيعت سره (ګډ) يو ډول ده.

دغه حقوق په دويمه ماده کې د ملکيت او امنيت ازادۍ او استبداد په وړاندې د مقاومت حق په توګه پېژندل شوی وو، خپلواکي(ازادۍ) دوه بڼې لري چې يو فردي او بله يې مفکوروي ده.

د مطبوعاتو او بيان ازادۍ په پينځمه او شپږمه ماده کې ذکر او ساتل شوې دي.

(۶ ـــ ۹) فقرې د قانون په وړاندې د برابرۍ اصل او (۵ ـــــ ۱۳) فقرو يې د مالي او مدني برابروالي اصولو تامينول.

حق د يو شي مالکيت، د يو شي د پکاروړنې د ګټې ادعا يا د يو امتياز او يا هم د قدرت په مانا سره تعريف شوی دی.

له قانوني پلوه د حق مانا په يو شي باندې د انسان حقوقي ادعا (دعوې) ته ويل کيږي، او يا هم د واکدارانو له لوري قانوني او ورکړل شوي صلاحيت ته ويل کيږي.

د قانوني حق موجوديت د جبري قانون په شتون دلالت کوي چې يو له بله پرته بې مانا او ژوندی نه پاتې کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدني حقوق هغو حقوقو ته ويل کيږي چې د افرادو په تابيعت پورې تړلي وي او په يو مدني عمل سره د انفاذ په وړاندې واقع او يا هم تعديل مومي، دا په نسبي او مطلقــو حقوقو ويشل کيږي، مطلق حقوقو په انسان کې فطرتآ نغښتي وي.

نسبي مدني حقوق هغو حقوقو ته ويل کيږي چې د خلکواو دولت ترمينځ موجود وي، لکه د حکومت له لوري ساتنه، د تابيعت حق چې د حکومت سره ده دخلکو په اړوند دی.

د مېرمنې او خاوند، کورنۍ او بچيانو، بادار او غلام ټول له حکومت سره متقابله اړيکه لري او د انسان لپاره فطري او ذاتي خاصيت لري.

د بودير له ويناوو سره سم حقوق پر دولت يا هم حکومت دواړو باندې بر دي.

جانسن پدې عقيده دی چې مدني حقوق د ټولنې هر فرد ته په ځانګړې ډول ورکړل شوي. پداسې حال کې چې سياسي حقوق د رايې په ترلاسه کولو يا په دولت يا اداره کې د ټاکنو په ترسره کولو سره ترلاسه کيږي.

د بودير په عقيده ځيني طبيعي حقوق لکه د خصوصي ژوند حقوق، که څه هم ظاهرا طبيعي دي خو ممکن ريښتني يا وقعي ونه اوسي.

د بشرحقوقو د اعلامئې په برخه کې بل ګام په کال ۱۹۴۸ د ډسمبر په مياشت کــې د ملل متحد له خوا واخيستل شو او د بشرحقوقو نړيواله عمومي اعلاميه چې د ازادۍ د فرمان Magna Carta په نوم هم يادېږي تصويب کړه او د شخصي ژوند، امنيــت، لــه زندان څخه د خلاصون ازادي، او په ښکاره توګه د يوې بېطرفه محکمې لــه لــورې د مذهب، وجدان، ټولنو، کار، زده کړې او پالنې ازادي او په علمي او هنري برخو د خلکو برخه اخيستنه ورسره وروسته ورزيات کړل شول.

غربي متمدنه نړۍ مجبوره وه چې اوږده لار ووهي څو د بشر حقوقو اعلامئې ته ځــان ورسوي، د ملل متحد اعلاميه د فرانسې د حقوقو له اعلامې وروســته د يــوې نيمــې پيړۍ په تيريدو باوجود د ټولې نړۍ په ځانګړې توګه د دريمې نړۍ هيوادونو د نژادي، رنګي، ايډيالوژيکي، ديني او مذهبي ارادو په رامينځته کولو کې ناتوانه شول.

د پرمختللو هيوادونو په انحصار کې د ازادی، بشرحقوقو او حاکميت تفسير په ښکاره توګه ثابت شويدی، پداسې حال کې چې غير انساني کړنې، تېري، اســتبداد، وران

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاري او د استعمارګرو لوري، د دريمې نړۍ هيوادونو په داخلي او بهرنيــو چــارو کــې لاسوهنه ټول هغه څه دي چې دوی د ازادۍ او بشر حقوقو د ساتلو نوم ورکوي.
د ازادۍ د لارې مبارزين به د دهتشتګرو او انسان وژونکو په نوم وهل او ټکول کيدل هر هغه څه چې د ازادې ټولنې او بشرحقوقو د اتلانو په خوښه نه وو نو د دوی دا کړنه به د نړيوالو ډله ايزو اړيکو په وسايلو کې د بشرحقوقو څخه تخطي او سر غړونه ګڼل کېده برعکس هغه هيوادونه چې په ښکاره ډول د تبعيض سياست پر مخ وړي له هغو هيوادونو سره چې ځان په اصطلاح د بشر حقوقو مدافعين بولي د نــړۍ اړيکــو پــه اساس په ښکاره توګه سترګې پټوي.
صهيونستانو يا نظامي ديکتاتورانو او د خلکو ضد نظامونه چې د خپلو غربي بــادارانو ګټې خوندي او تامينوي، ملکي خوځښتونه ټکوي او خپل دا عمل د مذهبي متعصبانو او د کلتور دښمنانو په وړاندې مبارزه بولي او توجيه کوي.
په عمومي توګه ازادۍ او د بشر حقوق د تمدن د پوليسو(ساتونکو) او تفوق ګرايانو د غوښتنو په رڼا کې تفسيريږي.
که چيرې په اسلامي اصولو کې د تبعيض او تنګ نظرو پرته يو رښتينی توپير وشي او په ريښتنې سترګه ورته وکتل شي، نو دا ادعا به په سمه توګه ثابته شي چې د اسلام سپيڅلي دين څو پيړۍ وړاندې د بشرحقوقو اړوند يو نړيوال پيغام وړانــدې کړيــدی چې پکې ټولې کورنۍ نيمګړتياووې او نا برابروالی په تيوري او عملي ډول حل شــوې دي.
اسلام په يو شمير عقايدو ولاړ دی او دا عقايد د سي پي پير چــې د اصــالت فلســفې بنسټګردی له عقايدو او نظرونو سره جوت توپير لري. که څه هم دا يې د پيروانو لــه لوري عملي کيږي پداسې حال کې چې هغه نظرونه چې عملي بڼه ونلري پخپل حــال پاتې کيږي.
له همدې ځايه ده چې، هر هغه څه چې اسلام تبليغ کړل نو ټول د رښتنيو او اصيلوو مسلمانانو له لوري عملي او پلي شول. له کومه ځايــه چــې پکــې د تيــورۍ او عمــل مطابقت په بشپړه توګه حل شوی که چيرې په کــوم خــای کــې ددې دواړو تــرمينځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپیر او نابرابرۍ ته وکتل شي کولای شو ووایو چې پداسې حالاتو کې د اسلام اساسي شرط یانې په عقیده باندې عمل نه دی شوی.

اسلام له لغوي پلوه خپل رب ته د تسلیمیدو په مانا دی او دا تسلیمیدل پخپلو انساني غوښتنو برلاسی، د یو کسب او کمال د ترلاسه کولو لپاره مبارزه کول او د هغوی لپاره نه ختمیدونکې مبارزې رامینځته کول دي.

همغږي هغه وخت د انسان په ژوند کې تضمین او تاميندای شي چې یو د بل ترڅنګ ولاړ او هر یو خپل مسئولیت وپیژني.

دې حقیقت ته په پام سره چې ټولو ته د بشرحقوق ورکړل شوي نو خلکو متوازن او عادلانه جزا او مکافات ورکړل شي، اسلام هغه وخت چې ننی پرمختللی غرب په تیارو او ظلمت کې شپې او ورځې تېرولې او د ازادۍ او بشرحقوق له معقولو څخه په بشپړه توګه خبر نه وو د لومړي ځل لپاره د دې ټولنې بنسټ کیښود.

که څه هم د یونان ستر تمدن له اسلام څخه وړاندې په بنیادي دولتونو کې د ډیموکراسۍ یو ابتدایي شکل معرفي کړی وو، وروسته رومیانو هم د لنډې مودې لپاره یو شی چې د ډیموکراسۍ په شکل ښکارېده بنسټ کیښود، خو د یونان په ډیموکراسیو کې یوازې نارینه ازاد او ښځو په کې د رایې ورکولو حق نه درلود، او غلامان له هیڅ ډول حقوقو څخه برخمن نه وو د روم پراخه امپراطورۍ په واقیعت کې د یوه غلام دولت خاوند وو، چې په هغه کې یوازې اراده او حاکمه طبقه له ځینو حقوقو څخه برخمن ول.

د بیزانتین امپراطورۍ (د ختیځ روم) چې د روم امپراطورۍ ځای یې ونیو هیڅکله یې هم د حضرت عیسی ع تعلیمات او ښوونې عملي نه کړې.

د فکري ازادۍ په ورکولو او د عیسویت اصولو په اړه یې د پوښتلو مخنیوی وکړ، پاپانو (مذهبي مشران) هم په همدې اندازه د ازادو پوښتنو د زغملو په وړاندې مبارزه ونه کړه.

په شاهي استبدادي او روحاني حکومتونو کې عیسویت د ديني او مذهبي اقلیتونو په مقابل کې له تبعیض څخه کار اخیستل کیده یا به هم اعدام کیدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولنيز جوړښت ـــــ د پارس امپراطورۍ سياست هم په عين اندازه استبدادي وه، ځنګه چې پکې يوازې روحانيون او اشراف له ځينو حقوقو ځخه برخمن وو په هغې ټولنه کې به عادي وګړو اصلآ د يو ازاد فکر کولو حق نه درلود او لاسرسی يې ورته ناممکن وو او له ټول حقوقو ځخه بې برخې وو.

د هندوستان ټولنه او دولت هم پر همدې طبقې ټنيګ دی او ټولنه يې د ټيټو طبقو او مطلق اکثريت ځخه جوړه شوېده خو هېڅکله هم له دوی سره د انساني موجود په ځير چلند نه دی شوی.

دوی په همدې بدو حالاتو کې ژوند کاوو چې د اسلام سپيحلي دين ظهور وکړ او د ټولو هوساينه او ارامتيا يې د نژادي، فکري، رنګي، قومي، عقيدوي تبليغاتو پرته او ورته د مساوي حقوقو ورکړه تضمين کړه.

د راشدين خلفاوو تر ځلانده دورې وروسته اسلامي حکمروايانو د اسلام د پيغمبر او اصحابوو له لارې ځخه ووتل خو ددې باوجود يې تيرو يا معاصرو هيوادونو خپلو خلکو ته ډېره ازادۍ او حقوق ورکول نه يوازې مسلمانان بلکې د اسلامي دولت په خاوره کې غير مسلمان هم له پوره ازادۍ ځخه برخمن وو.

سيد امير علي پخپل اثر (د اسلام روح) کې وايي چې اسلامي دولتونو هيڅکله هم د نورو عقايدو کې لاسوهنه نه ده کړې. پداسې حال کې چې اورتودکسانو به يهودان او نسطوريان په وحشيانه ډول اعدامول او وژل نو پداسې حال کې اسلام دوی ته پناه ورکړه او د هغوی له ظلمونو ځخه يې وساتل دغه راز اروپايي عيسويانو به جادوګرې ښځې او فاسدالعقيده وګړي په اور سوځول يهودانو او سيکولرانو(بې دين) به له عام وژنو سره له مينځه تلل.

اسلامي مشرانو به خپل غير مسلمان غړي په پراخې سينې سره زغمل هغوی ته به يې پخپل دولت او امپراطورۍ کې مساوي حقوق ورکول، د اسلامي دولت هره اداره به د مسلمانو اتباعو په ځير

د ټولو پرمخ پرانستې وه.

پخپله د اسلام ستر ښوونکي (اموزګار) له يوې يهودي يا عيسوي ښځې سره د مسلمان سړي سره واده حلال او قانوني اعلان کړی وو، هغه حقوق چې د اسلام

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپیڅلي دین غیر مسلمان اتباعو، ښځو او غلامانو ته ښلي وو په بشپړه توګه بې ساري او انقلابي وو.

د ازادۍ او حقوقو قراني مفهوم:

د حقوقو او ازادۍ ترمینځ نه ښلېدونکې او متقابله اړیکه موجوده ده، پدې مانا چې له یوې خوا له ازادۍ پرته حق مانا نلري او نه ترلاسه کیږي، له بلې خوا حقوق د انسان ازادۍ تر یوې کچې تضمینوي، دغه راز حقوق او دندې هم یو له بل سره متقابلې اړیکې لري، هر حق چې انسان ته ورکول کیږي نو ورسره انسان د یوې دندې ترسره کولو ته مجبوروي او هره دنده چې د انسان له لوري ترسره کیږي نو د هغه لپاره د ځینو حقوقو څخه د برخمنتیا لپاره زمینه برابروي.

دنده پخپله د نورو حقوقو ته د درناوي په مانا ده، او دا درناوی پخپل وار سره هر انسان ته د حقوقو ترلاسه کولو او عملي کولو لپاره په ازاده توګه زمینه برابروي.

د انسان ازادۍ پدې دلالت کوي چې ګواکې ټول انسانان یو ډول ازادۍ او حقوق لري، له دې وینا څخه دا پایله او منطق په لاس راځي، چې د هر انسان ازادۍ د نورو انسانانو په ازادۍ سره تړل کیږي، خو دا قید له فرد څخه خپله ازادي نه اخلي بلکې، پر ځای یې د ټولو انسانانو د ازادۍ ساتنه او ملاتړ هم کوي.

که چیرې یو فرد ته اجازه ورکړل شي، چې تردې کچې له خپلې ازادۍ ګټه پورته کړي چې د نورو د ازادیو د کموالي او غصب سبب شي، نو پدې صورت کې به سره بیره پردې چې د هیڅا ازادۍ پاتې نشي بلکې د ازادۍ مفهوم او مانا به هم ورسره له مینځه لاړه شي.

په همدې ترتیب ازادۍ پخپل ذات کې حق او حق یوه دنده ده، ځینې وخت دنده پر حق وړاندیوالی لري.

بیلګه: یو انسان خدای پېژني او د هغه اطاعت کوي، د غه دوه عملونه د اسلام سره سم د هر انسان لومړنۍ دندې دي، البته ددې دندو لپاره وروسته حقوقي تخصیص ورکول کیږي.

د ښښتن تعالی په وړاندې په سمه توګه د دندې اجرا کول هغوی ته لاهم زیاتې او ارزښتناکې ازادۍ ورپه برخه کوي. دا ډول ازادۍ انسان د ښښتن تعالی په نافرمانۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې هم پیداکوي خو دا نافرمانۍ به انسان د نړۍ د غلامانو په یـوه بـده او ویرونکـې څېره بدل کړي.

برعکس د خدای تعالی د اوامرو اطاعت انسان له ډېرو ناړوه اړیکو څخه ژغوري دغـه اطاعت انسان ته نور حقوق او ازادۍ هم ورکوي، معموڵآ حقوق پر دنـدو وړانـدېوالی لري او وړاندې شمیرل کیږي.

اصلآ ازادی، حق او دنده د یو مثلث درې ضلعې دي، او پدې مثلث کې قاعده د ازادۍ په توګه ګڼل کیږي، ولې که چیرې د مثلث هره ضلع له مینځه لاړه شي نو مثلث هـم ورسره له مینځه ځي.

اسلام پورتنیو درې واړو اصلونو ته یو ډول حقوق ورکړي دي، او درې واړه یوځای د یو مسلمان اخلاقي، ټولنیز او سیاسي چلند انځوروي. دیني چلند د انسـان د بیلابیلـو لورو او کړنو د ټولګې یوه برخه ده.

د څښتن تعالی پېژندنه او اطاعت د انسان له اخلاقي، سیاسي او ټولنیز چلند له ډلې څخه شمیرل کیږي.

په حقیقت کې د چلند دغه بیلګې چې په بیلابیلو نومونو یادېږي یو له بل سره تړلـي دي او یو له بل پرته د تشخیص وړ نه دي، اسلام د انساني چلند ټـول حـالات د یـو موجود په توګه یو له بل سره تړلي بولي.

اسلامي جهان بینۍ انساني چلند ته؛ د یووالي اوهمبستګۍ له پلـوه ګـوري، د ټولـو انساني فعالیتونو موخه په ټولو سحطو(پړاونو) کې د عدالت رامینځته کول او تامینول دي.

له کومه ځایه چې په قران کریم کې په ټوله ایزه توګـه د ازادۍ تضـمین شـوی لـه همدې پلوه د مومن او غیر مومن ترمینځ توپیر نشته په قرانکریم کې چې د کوم عمل ترسره کولو امر شوی خیر او کوم چې منع شوی د شر راوړنکی دی البته خیر او شر د ټولو لپاره یو ډول دي، خیر او شر د حلالو او حرامو بنسټ یا اساس ګڼل کیږي.

څوک چې د څښتن تعالی اوامر چې د اسلام ستر پیغمبر حضرت محمد له خوا ورتـه رسول شوي دي پرځای کړي، لکه: پیغمبر هغوی ته د خیر کار کولو امر او د شر له کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې منع کوي. له اوږو څخه يې دروند بار لېرې او د هغه چاچې لاس بنـد وي(بيـوزلي يې لاس نيولی وي) پرانيزي او له دې ډول حالت څخه يې ژغوري.
د خير او شر دغه اساسي اصل د شيانو او اعمالو طبيعت په سمه توګه د پلي کيدو وړ دی له همدې پلوه ده چې دا دين د فطرتي دين په نوم هم يادېږي، ځرنګه يـې چـې مخکې يادونه وشوه هيڅ طبيعت په ځانګړې توګه پر انسان نه دی تحميل شوی خو، هغه پداسې ډول پيداشوی چې د هرڅه خوږونکی (حلال شيان، غوښـه او ترکـاري) دی پدې سره مونږ ددې ايت(لااکراه فی الدين) په مانا ښه پوهيدای شو.
څښتن تعالی هغه څه چې انسان ورڅخه په ازادنه او اسلامي توګه ګټه پورته کوي او ورڅخه خوند اخلي نه دي منع کړي، او هغه کارونه چې د انسان د خواشينی اوزيـان لامل ګرځي(بغاوت، بې عدالتی، نابرابری، ناوړه کارونه او داسې نور) منع کړي دي.
د عدالت په رالېږلو کې څښتن تعالی د انسانانو په ټولو کارونو کې د سختی نه بلکې د اسانی غوښتونکی دی.
د قرانکريم ټول ايا‌تونه چې عدالت ته پکې اشاره شوې انسانانو ته يې پرته لـه کـوم تبعيضه د پلې کيدو امر شوی او د پلې کيدو وړ دي، لکه خدای تعالی خپل پيغمبر ته داسې فرمايلي دي:
ژباړه: ما ته نه يې لېږلی خو ټولو عالمانو ته د يو لارښود او رحمت په توګه؛

په اسلام کې د بشر حقوقو ځانګې:

د اسلامي قوانينو او مقرراتو په اساس که څوک په يـوې مـور چـې حاملـه وي او د ماشوم پيداکيدو وخت يې نږدې وي فشار راولي او د فشار په پايله کې يې ماشوم مړ شي نو بايد په مقابل کې يې بايد خونبها(د وينې په مقابل کې پيسې ورکول) ورکړي، که ماشوم نارينه وي نو پيسې بايد د ماشوم کورنی ته ورکړل شي، که چېرې له مـور پلار څخه د يوه د جنين د خرابيدو سبب وګرځي نو له مقابله لوري څخه يې خونبها يا پيسې اخيستل کيږي.
که چېرې نطفه د مور په رحم کې وي او پلار يې مړ شي، او پلار بل ماشوم هم ولـري يانې د نطفې ورور يا خور موجود وي نو هغوی د پلار د ميراث مستحق ګرځي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسان د حقوقو د دفاع لپاره اسلامي فتوې شتون لري او داسې ادعا کوي:
ای! خویندو او وروڼو منتظر اوسئ څو ماشوم پیداشي او برخه یې د نارینه او ښځینه په اساس وټاکل شي، یا له دې پلوه چې یو ده او که دوه یا ددې لپاره چې حقوقي بڼه په ښه ډول په پام کې ونیول شي او له حق څخه په سمه توګه دفاع وشي، نو هغوی باید دا نامالومه نطفه د دوه هلکانو په توګه فرض کړي.
په همدې سره باید د دوه زامنو برخه په امانتداری سره وساتي او پاتې برخه پخپل مینځ کې وویشي، دغه عمل د دوه راتلونکو ماشومانو راتلونکی تضمینوي.
ځکه کله چې پیداشي نو له هغه برخې څخه یې د پوښاک، خوراک او څښاک کې ګټه پورته کوي.
که چیرې د دوه ماشومانو پرځای یو پیداشي نو د بل برخه د ټولو ترمینځ په مساوي توګه ویشل کیږي، پدې صورت کې د بشر حقوق په فوق العاده وخت کې تامینیږي، چې انسان تراوسه کوچنی، کمزوری، او له حقوقو څخه د دفاع چمتوالی نلري بیا چېرته ماشوم پیداکیږي نو د وخت په تیریدو او د ژوند له حالاتو سره سم حقوق زیاتوالی مومي که څوک پدې وخت کې ماشوم ووژني که، یو ورځیني هم وي، نو د کامل انسان په څیر له ټولو حقوقو څخه برخمن دی او د بشپړ (خونبهـا) مستحق ګرځي.
تردې چې که د ماشوم قاتل د هیواد یو شتمن او یا هم پاچا وي او کورنۍ یې د هیواد کمزورې او بیوزله هم وي، پدې صورت کې که قتل په قصدي ډول ترسره شوی وي نو کورنۍ یې درې حقونه لري...
د قصاص غوښتو اقدامات وکړي او هماغه کمزوری او بیوزله پلار ددې حق لري چې شتمن اومعتبر قاتل په قتل ورسوي، پلار دا حق هم لري چې د قاتل له وژلو څخه تیر او په مقابل کې یې پیسې واخلي.
په لومړۍ مرحله یو ماشوم د بلوغ تر وخته پورې کورنۍ که بیوزله او که شتمنه د هغه خوراک، پوښاک او نورو اړتیاو د پوره کولو مسولیت په غاړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دويمه مرحله کې بايد نور مسلمانان او بيت المال د هغه تکافل يا روزنه پــه غــاړه واخلي، که څه هم نور ښوونځي د يو متوفي بچيانو ته دا حق ورکــوي ترڅــو د خپلــو اړتياوو پوره کولو لپاره د پلار جايداد وپلوري.

خو اسلام ورته دا اجازه نه ورکوي، په اسلام کې د لازم ګڼل کيږي چــې د هغــه بــې روحه جسد ومينځي او په يوه پاکه تکه کې تاو او په بشپړ درناوي سره يې خاورو ته وسپاري.

د اسلامي قوانينو پر بنسټ انسانان ترمرګ وروسته هم حق لري چې د خپل ملکيت په اړه يې وصيت عملي شي، هيڅوک حق نلري چې د متوفي وصيت نامه کې بــدلون راولي، زياتوالی او کموالی پکې راولي، ځکه ستر ځښتن تعالی د وصيت تغيروونکــی انسان دا ډول تهديدوي؛

هغه څوک چې د وفات شوي شخص وصيت ته بدلون ورکوي نو بايد له محکمــې او د دعوې له ثبوت وروسته پخپلې سزا ورسول شي.

انسان پخپل ژوند کې په کورنی، چاپيريال او ټولنې ځانګړي حقونه لري، اسلامي فقې په پوره ځيرتيا سره دا حقوق څيړلي.

د مستحق شخص او ياهم څوک چې ددې حق مسئول وي داسې حکم کوي: پــه هــر وخت کې اسلام د عقل او استدلال په پام کې نيولوسره حق خپل مستحق ته سپارلی دی.

کله چې انسان نړی ته سترګې غړوي او لومړنی معنوي اړتيا يــې د مناســبو خــواړو، لباس او د ښکلي نوم ټاکل دي، دا نوم بايد پداسې ډول وي چې هرکله چــې د ده پــه وړاندې مخاطب واقع شي نو دی بايد ورسره د عزت او غــرور احســاس وکــړي نــه د حقارت او شرم.

له همدې ځايه ده چې د اسلام سپيڅلي دين کورنی ته د خپــل ماشــوم لپــاره د يــو ښکلي نوم ټاکلو امر کوي او ددې کار لپاره يې مور پلار مامور کړي دي.

د ماشوم بل حق که ځوی وي او يا لور د هغوی د پالنې او زده کړې وســايلو برابــرول دي. څو په سمه توګه زده کړه ترلاسه کړي، تر هغې کچې چې ماشوم وکولای شــي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې قرانکریم ولولي او په مانا يې هم ورسره پوه شي. لوستي(باسواده) مور او پلار مجبور دي چې خپلو ماشومانو دا حقوق ټول په سمه توګه ادا کړي.
که چېرې مسلمانو کورنيو د قرانکريم دا امر په سمه توګه پرځای کړای وی نونن به هيڅ يو مسلمان نالوستی (بيسواده) نه وه پاتې شوی او ټول به د زده کړې خاوندان شوي وو.
ځکه هر ماشوم پلار لري، او هر پلار مکلف دی چې په سمه توګه د خپلو ماشومان روزنه او پالنه وکړي، د يتيمانو د زده کړې مسوليت د نورو په غاړه اچول شويدی، پدې سره د مسلمانانو د غفلت ګناه نبايد په غيرعادلانه او ناځوانه توګه د اسلام او فقې په غاړه واچول شي.
څرګند حق چې بچيان يې په پلار لري هغه د بچيانو د واده مسئله ده چې بلوغيت ته د رسيدو سره سم يې بايد ورته چمتوالی ونيسي، چې دا خدايي امر په هيڅ ډول له نورو انسانانو پټ ندی
البته ددې حق پرځای کول د انسانانو د ژوند له اقتصاد او نورو حالتونو سره مستقيماً تړلی دی.
په همدې ډول ماشوم په کورنۍ داحق هم لري، چې له ده څخه په سمه توګه ساتنه وکړي او د روزنې برخې ته يې خورا زياته پاملرنه وکړي، خو د اسلام سپيڅلي دين پدې برخه کې د مينډو د فطري او طبيعي مينې په پام کې نيولو سره دومره ټينګار نه دی کړی.
البته دا پر بچيانو ده چې پر مور د خپل حق په مقابل کې پخپل وار سره د هغې درناوی وکړي له کومه ځايه چې ددې درناوي نشتون د بچيانو له لوري شتون لري اسلام د موضوع پدې بڼې ډير ټينګار کړيدی.
پر هيواد او ټولنه د انسان حق دا دی چې په لومړي ګام کې د هغه د مال، ژوند او عزت ساتنه وکړي، اسلام پدې ډول مواردو کې د پکاروړنې ځينې قواعد او لاروښونې په لاندې ډول وړاندې کړي...
اسلام د ځينو مواردو پرته لکه له جسمې او انساني کرامت څخه باندې ربړونه هيڅ وخت خپل قانوني حد کې نه دی ګنلی، پدې مانا که يو څوک بل کس ووژنې توپير

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکوي، چې مقتول څومره کوچنی او کمزوری دی د مقتول اولیاء دا حق لري چې په لومړي ګام کې له حکومت څخه د قصاص غوښتنه وکړي او د ثبوت په صورت قاتل د مقتول په غچ کې په قتل ورسوي.

اسلام د خپلو دښمنانو د دا ادعا برعکس قصاص د یوې ټولنې د بقا لپاره مهمې او ضروري وسیلې په توګه ګڼلی دی، او په هغه کې هیڅ ډول شخصي انګیزې شتون نه دي نغښتې.

پدې مانا که قاتل د قتل په جرم وژل کیږي نو په راتلونکي کې به هیڅوک ددې جرئت او کوښښ ونکړي چې په قصدي ډول بل شخص ووژني.

که چیرې یو څوک د بل چا مال پټوي(غلا کوي) نو د غلا په اندازه متناسبآ د د غلې څلور ګوتې یا لاس پرې کیږي.

که چیرې په لویه لار یوه کوچنی غلا هم وشي نو د غله دا عمل(کړنه) بغاوت ګڼل کیږي، او شدیده جزا باید ورته ورکړل شي.

که څوک په غیر اسلامي توګه د جماع په عمل لاس پورې کړي نو اسلامي قوانینو ورته له درو څخه پیل بیا تر سنګسارولو پورې حد ټاکلی دی، پدې موده کې قوانین پداسې شدید ډول پلي کیږي چې د ناموس حیثیت یې په سمه توګه وساتل شي او څوک بیا ددې جرئت ونکړي چې د یو مسلمان په ناموس تیری وکړي.

او یا زنا کارې ښځې مجبوره نشي چې حرامي بچیان وزیږوي، باید له زیږیدو وروسته یې ووژني او د قتل په عمل لاس پورې او د ګناه مرتکبې شي او یا حرامیان بچیان په یوه سپیڅلې ټولنه کې د خپلې ددې بې عزتۍ او بې حیثیتۍ په بدل کې په لویو ورانکارو اوجنایت کارانو بدل کړي.

دغه راز ددې امکانات شته چې له هلکانو سره چې وغواړي که ونه غواړي لواطت وشي، نو وروسته په دوی کې د سترې یا اوغم احساس وده کوي، او بالاخره همدا هلکان په ټولنه کې په سترو جنایت کارانو، ظالمانو او انسان وژونکو افرادو باندې بدلیږي.

ددې ټولنیزو خطرناکو عواقبو د مخنیوي لپاره د اسلام سپیڅلي دین د زناکارو ښځو او هغه نارینه چې لواطت کوي سخته او شدیده سزا ټاکلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو غربي ټولنې چې په هغو لواطت او زنا د ورځيني ژوند يو عادي عمل ګڼل کيږي، ددې ډول سزاګانو مخالف او د بشر حقوقو خلاف يې بولي او په بد نوم يې يادوي. خو له دې ډول عملونو څخه د ايډز ناروغۍ پيدايښت د اسلام سترې فلسفې د اسلامي عقايدو دښمنانو لپاره هم ثابته کړې ده. اسلام د انسان ژوند، ملکيت او حيثيت ته خورا درناوی لري او ساتنه يې چې په هره بيه وي کوي، تيری که د يو زمري، ليوه، پرانګ او ياهم انسان له خوا هم وي يو ناوړه عمل دی او په کلکه بايد مخنيوی وشي.
هر تيری کوونکی چې له هره خوا وي بايد له خپل جرم سره متناسبه سزا ووينې، څو تيری او تيری کوونکی دواړه له مينځه يوړل شي. د نورو دينونو پيروان او فکري ښوونځي چې تراوسه د اسلامي اقداماتو چې سرچينه يې الهي اوامر دي، بې خبره او عاجز پاتې دي د هغو ترسره کولو په وړاندې مخالفت څرګندوي او په وړاندې يې د خپلو نيوکو غږ پورته کوي.
اسلام وايي: که د انساني حقوقو لس تيري کوونکو ته جزا ورکړل شي، نو په زرګوونو خلک به د غلا، جنايت او په ځان، مال او ناموس له تيري څخه په امن کې شي. په دې صورت کې به خلک له ويرې پرته خپل کارونه په سمه توګه ترسره کړي او هغه څوک چې د نورو په حقوقو د تيري او غلا اراده لري کيدای شي دا کسان د خپل عمل د سزا د ويرې له کبله له خپلې ارادې تير او دا کار ترسره نه کړي او ټولو هغو کارونو ته به مخه کړي چې د ټولنې لپاره ګټور او د افرادو په خوښه وي.
ايا دا واقعيت نه دی چې د جنايت کارانو او تيري کوونکو افرادو شميره د ټولنې د نيکو او سمو افرادو په پرتله ټيټه ده؟
ايا دا واقعيت نه دی چې د اسلامي قوانينو په عملي کولو سره د تيري کوونکو او جنايت کارانو د تيري او جنايت مخنيوی سبب ګرځي؟
ايا د اسلامي جنايي قوانينو په پلي کولو سره به د يوې ټولنې وګړي داسې فکر ونکړي چې اسلام د مظلومانو او نيکو خلکو ملاتړی دی نه د ظالمانو او تيری کوونکو؟
ايا دابه ضروري وي هغه اشخاص چې د ټولنې په وړاندې مخالفت څرګندوي او ورسره جنګيږي او د نورو د ازادۍ خنډ ګرځي، د هغوی د پرمختګ مخنيوی کوي ورته د انسان نوم ورکړو او دوی ته دې د بشر حقوق ورکړل شي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایا دا لازمه ده چې جنایت کاران، قاتلان، غله، تیری کوونکي په لنډه توګه د انسانیت دښمنان له ټولنې څخه هیله ولري چې حقوق ورته ورکړل شي.
ایا د جنایت کارانو او تیري کوونکو په وړاندې سل سلنه د اسلامي قوانینو پلي کولو مخالفانو د خلکو ژوند، ملکیت او ناموس په ته په درناوي قایل دي؟
ایا هغوی د جنایت د مخنیوي په موخه د اسلامي احکامو په پرتله له ځان سره غوره لارې چارې لرئ؟
څنګه چې د هغوی د حل قانوني لارې د دیارلسو پیړیو لپاره د ازمایښت لپاره وړاندې شوي خو تراوسه لانه دې بریالي شوي چې غلا او جنایت له مینځه یوسي، خو هغوی برعکس په هر وخت کې د جنایت په کمي او کیفي کې مرسته کړې ده.
په پوره باور سره هغه څوک چې غواړي د امن او سولې په فضا کې ژوند وکړي، او د نورو د تیري لاندې رانشي او د همدې غوښتنو لپاره اسلامي قوانین یوازینی وسیله بولي او له اسلام څخه به د داسې قوانینو په وړاندې کولو کې راضي او خوښ اوسي.
بله موضوع چې دلته د بحث وړ ګڼل کیږي د عقیدې ازادۍ ده پدې مورد کې هم اسلامي اصول په عقل او منطقي استدلال ټینګ دي پدې مانا چې انسانان له ازادۍ څخه ناوړه ګټه پورته نه کړي نو اسلام هغوی ازاد ګڼلي دي، د عقیدې په څرګندولو کې د ازادۍ څلور احتماله موجود دي.

۱ ـ انسان ازاد دی چې یو عقید مطالعه ، درک او انتخاب کړي؛

۲ ـ انسان د هر ډول عقیدې په لرلو کې ازاد دی؛

۳ ـ انسان ازاد دی چې خپله عقیده وساتي او دوام ورته ورکړي؛

۴ ـ انسان ازاد ده چې خپله څرګنده او نورو ته وښایي؛

د لومړۍ مادې(انسان ازاد دی چې یوه عقیده مطالعه، درک او انتخاب کړي) په اړه باید ووایو چې ددې قاعدې منځپانګه له استدلال څخه مستقله ده او په اسلامي سرچینو کې د هغه مخالف په نوم څه موجود نه دي، قرانکریم پدې برخه کې ځینې لارښوونې کړي او ستر څښتن تعالی وایي:
زما هغه عبادت کوونکي ته بشارت ورکړئ، چې ټولو بیانیو ته غوږ ږدي او له هغوی څخه یې غوره ټاکي او د عملي کولو لپاره یې هڅې او کوښښونه پیلوي، پدې سره د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی مرحلې د عقیدې ترلاسه کولو سره انسان له ځان غولونې څخه لاس اخلـي او غواړي ځان پورې ټولې اړوندې چارې وپېژني.
دا هیله لري او غواړي چې پخپل ژوند کې نیکمرغي او سعادت ترلاسه کړي د خپلـو ګټو د ساتلو په اړه فکر او د هغوی د لا زیاتوالي لپاره کوښښ کوي.
اسلام سپیڅلی دین څوک نه مجبوروي چې په ګوډ او ړوند ډول کـوم عمـل ترسـره کړي، له خپلو ټولو ژمنو تیر او یوازې د اسلامي سرچینو او اسنادو پیروي وکړي. بلکې اسلام ورته په ښکاره توګه ددې اجازه ورکوي چې هرې بیانیې ته غوږ ونیسي او هـر موضوع یې چې د خوښې وړ وي ورته رسیده ګي وکړي (ځان ورته ورسوي) هغه باید د اسلامي موضوعاتو له اوریدو وروسته خپل عقل او استدلال پکار واچوي وروسته هر هغه څه یې چې عقل او ذکاوت غوره کړل وټاکي او پکاروړنه یې پیل کړي.
وروسته انسان له دې پرېاو څخه تیریږي او پخپله د عقیدې ازادۍ مني.
اسلام د حق او باطل، سم او ناسمو کړنو د مکافاتو او مجازاتو پـه اړه خپـل نظریـات وړاندې کړي دي، که چیرې پخپله عقیده د کومې اشتباه مرتکب شوی وي نو خپلـه عقیده دې بیاځلي نوې او اسلام دې قبول کړي.
قرانکریم د کلکو اسلامي عقایدو د بیخبینا په توګه وایي:
۱ـ دا قرانکریم ستاسو لپاره د یوې یادونې په توګه رالېږل شوی ترڅو د هـر چـاچې خوښه وي له لارې یې ځښتن تعالی ته نږدې شي.(19:73)
۲ ـ قرانکریم د ستر ځښتن تعالی له لویو نښو او ایاتونو څخه شمیرل کیـږي او ددې لپاره نازل شوی چې خلک وویروي، هر یو له تاسو چې غواړي نیکمرغه ژونـد ولـري باید د قرانکریم احکام عملي او هرڅوک چې غواړي برعکس بدمرغه ژوند ولـري نـو ددې احکامو نافرماني دې وکړي.
۳ ـ قرانکریم د هغو وګړو لپاره لارښود او زده کړه ده، چې غواړي دا مستقیمه لار په مخکې ونیسي. (81 ! 27 _28)
وګورئ چې ستر ځښتن تعالی عالمان او ادمیان چې د قرانکریم اوامر یې په پام کـې نیولي وي، د ژغورنې او لارښوونې لپاره یې د یوې وسـیلې پـه توګـه شـمېري خـو هیڅوک نه مجبوروي چې هرومرو پدې ایمان راوړي او اوامر یـې پرځـای کـړي. پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرځای کولو سره یې د خلکو اراده برسیره کوي او د یو خپلواک فاعل په څیر یې ازادوي چې هر څه یې زړه غواړي وکړي.
خو ددې یادونه ورته کیږي چې د خدایي عدالت پر بنسټ به د خپلو اعمالو ځواب وایئ.
نبوي احادیث هم د اسلام د ستر پیغمبر د اقوالو په پیروي کې د انسانانو ژغورنه تغښتې بولي، په هغوی کې هم د انسانانو په وړاندې له زور او جدیت څخه کار نه دی اخیستل شوی او انسانان یې ازاد پرېښي دي.
دویم احتمال: انسان ازاد دی چې هر ډول عقیده ولري، پدې مانا هر کله که کوم انسان د ځان لپاره عقیده ټاکي نو هیڅوک حق نلري چې د هغه عقیده تقبیح او پکې مداخله وکړي، او هغه عقیده چې د انسان په خوښه نه وي پرې په زوره تحمیل شي.
د غیر عادلانه افکارو تحمیل بې ګټې پایلې له ځانه سره لري، پدې برخه کې هم لیدل کیږي چې اسلام د عقل او طبیعت د اصولو په چوکاټ کې پریکړه کوي او ټولنې ته یې وړاندې کوي.
د اسلام ستر پیغمبر تل د اسلام له دښمنانو سره ازاد بحث کړی دی او د قوي او منطقي دلایلو په پایله کې یې هغوی ته قناعت ورکړې او هغوی هم ورسره ایمان راوړی او مسلمانان شویدي.
بله موضوع چې ددې بحث ترڅنګ لازمه ګڼل کیږي داده چې که څوک په ازادانه او خپله خوښه دین وټاکي او ځان د هغوی د اصولو او مقرراتو په محدوده کې راولي نو نباید مجبور او مقید وګڼل شي،
ځینې وخت یو هوښیار شخص پخپله اراده سطحي(سر سریزه) ازادي یوې خواته کوي او ځان او ټولنې لپاره ګټورو قیدونو او محدودیتونو ته مخه کوي، دا داسې کیږي لکه چې یو شخص په یوه پراخ او ارته دښته کې له اوسیدو لاس واخلي او ځان د یو بند ښار د څلور دیوالونو په مینځ کې ارامه احساس کړي، البته دغه امر هغه وخت د منلو وړ دی چې هغه د ښاري ژوند زندان ته په یوه پراخه او هوسا دښته غوروالی ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا ډول کله چې څوک واده وکړي او نوی ژوند پیل کړي نـو زیـات ورسـره زیـات قیدونو ته هم غاړه ږدي او مني یې خو له هغه ځایه چې دا قیدونه یې پخپله خوښـه منلي وي، نو هیڅوک دا حق نلري چې یاد شخص منع کړي او کوښښ وکړي چې هغه ببرته خپلې پخوانۍ ازادۍ ته راوګرځوي. پدې طریقه امکان لري چې پخپلـه اراده او خوښه بې دیني پریږدي او د ځان لپاره یو دین غوره کړي او خپله ازادي د دیـن لـه مقرراتو سره سمه مقیده کړي خو پدې سره چې ده پدې دین کې خپله ګټه لیدلې او دا عمل یې پخپلې ازادې ارادې سره ترسره کړی او هیڅا ددې کار لپاره مجبـورولای نشو. که چیرې هغه څوک مجبور کړي چې ببرته بې دینه شي نو پـدې سـره د هغـه ازادۍ ته زیان رسوي او د عقیدې غوره کولو مخنیوی یې کوي.

دریم احتمال: انسان ازاد دی چې خپله عقیده وساتي او دوام ورته ورکړي دا هغه څه دي چې په جبر او زور سره دمنلو وړ نه دي، په اسلام کې حکومت دا حق نلري چې د خلکو د عقیدو څارنه وکړي، یا د هغه چاسره چې بیلابیلې عقیدې لري په جګړه ایـز ډول خبرې اترې وکړي، هر څو چې مونږ پوه شو چې د انسان ځینې عقاید ناسـم دي خو د مادي ګټو او دنیوي مقام لپاره هغه نه پریږدي او د انحرافي عقایدو سـره سـم عمل کوي نو هغه د خدای په وړاندې مسئول دی.

تر کومه وخته چې یاد شخص خپل انحرافي عقاید پټ ساتي او په غوندو او محفلونـو کې یې نه ښکاره کوي ترهغه پورې چې یوازې د خدای په وړاندې مسول دی نو هغـه یو پټ مرتد(کافر) دی ولې که هغه مختلفو یا ګڼ شمیر وګړو تـه ووایـي او ښـایي د څلورم احتمال سره عقیده مینځته راوړل کیږي.

څلورم احتمال: انسان ازاد دی چې خپله عقیده را څرګنده کړي) د ډیرو توضـیحاتو اړمند یو د اسلامي احکامو سره سم د یوې عقیدې څرګندول هم جایز او هم نه دي.

له جایز څخه موخه داده چې په اسلامي سرچینو کې داسې شواهد نشته چې په هغه سره انسان مجبور کړای شي چې د اسلام خلاف عقیدې په څرګندولو کې خپله خوله وتړي، د خپلې وینا د دوام مخنیوی وکړي او ورسره ځان خواشینی کړي، کلـه چـې ویل کېږي د بیلابیلو عقاید څرګندول جایز دي نو پدې مانا نه ده چې اسلامي علما د بیلابیلو عقایدو په غوره کولو کې چپ او بې توپیره پاتې شي، ددې پرځای هغوی تـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لازمه ده چې د هغو نظريو او فکرونو د خپرولو په وړاندې پاڅون وکړي چې بدعت ګڼل کيږي، ځکه دغه امر د ديني لارښوونکو مکلفيت او دنده ده، علما او رهبران بايد د بدعت اميزو افکارو د له مينځه وړلواو ردولو لپاره تر هرځه لومړی خپل منطقي او قوي دلايل پيدا او وړاندې کړي. څو د بدعت اميزه نظرياتو لرونکي افراد په قانع کوونکو دلايلوسره مجبور کړي چې خپل افکار او نظريات بيرته له ځان سره واخلي او ترشا يې کيږدي.

که چيرې دا ډول افراد منطقي دلايل هم ونه مني نو اسلامي علما مجبور دي چې د انحرافي عقايدو د خپريدو د مخنيوي لپاره له خپلو وروستنيو وړتياوو ګټه واخلي او پخپلو تکتيکونو او لارو کې بدلون راولي او له بلې لارې ګټه واخلي.

له کومه ځايه چې اسلام هم داسې امر نه دی کړی چې په ازاده توګه خپل انحرافي افکار خپاره کړي او پدې صورت کې له خپلې شته ازادۍ ناوړه ګټه پورته کوي او د خپلو انحرافي ناوړه عقايدو تخم د ځوانانو، نوي ځوانانو او ماشومانو په پاکو زړونو کې وکري(کښت) او په پايله کې يې اسلامي ټولنه د کفرګرايي او عقلاني ابتذال په لور بوځي، لکه څرنګه چې دغه عمل په افغانستان کې د کمونستانو په ازاد پرېښودو سره په ثبوت ورسېده.

ددې باوجود اسلام داسې امر نه دی کړی چې هر وخت چې مستبدين، ظالمان او اسلامي رهبرانو ته له غايب نظر وګوري او يا هم اسلامي رهبران د بې دينه عناصرو په وړاندې د مبارزې په لاره کې خپله زړروتيا او قرباني له ځانه ونه ښايي او ځان بې تفاوته وګڼي، هغوی د څښتن تعالی له لوري رالېږل شوي استازي په ګمراهۍ کې ساتلي او خپل انحرافي عقايد پرې په زوره تحميلوي هغوی کله کله اسلامي علما په ښکاره توګه د مبارزې لپاره غواړي او نامالومه هيله مندی يې القاح کړي چې ګواکې ددې قدرت مدافع دښمن چپ کړي.

هغوی د اسلامي علماو په شهادت رسولو، بندي کولو، ربړولو باندې هم بريالي شوي دي، د اسلام دښمنانو هر وخت ددې شيطانت اميزې لارې څخه ګټه اخيستې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بیلګې په توګه کله چې امام حسین د اسلامي رهبرانو د اعمالو یا د اموي اسلامي خلافت په وړاندې پاڅون وکړ او ترهغه یې مقاومت وکړ چې د ځان، بچیانو او پلویانو د کورنیو مونثو غړو لاندې کیدو باندې تمام شو.

که مونږ نن وګورو چې خلک د بتانو، غواګانو او اور عبادت کوي ډېرې ستړې لارې یې په پام کې نیولي او یا هم په نشه یې توکو اخته دي، د ظالمانو او مستبدینو تر ولکې لاندې دي او د نژادي او تبعیضونو مفکورې یې د خپلو اعمالو د لاړښونې په توګه منلي، دا ټول ددې لپاره دي چې په پیل کې یوه ناپوه فرد دا ډول باطل فکرونه ښکاره او په بیلابیلو ډولونو ترویج کړي.

هغوی یه سفسطه یي(ناسمو) نظریو سره د ساده مسلمانانو ماغزه مینځلي او دیته یې مجبور کړي چې د هغوی فاسدې عقیدې د حقیقي او واقعي عقیدو په توګه ومنې، ځکه په هغه ځای کې کوم ديني عالم یا مبلغ وجود نلري، او که وي هم نو د خپل مسولیت د ادا کولو جرئت نه کوي او نه غواړي ترڅو ځان په خطر کې واچوی.

د هغوی فکرونه په تدریجي ډول بدلیږي او د ناپوهه وګړو په ذهنونو کې د وحو په توګه ځای نیسي. پورتني واقیعت ته په پام سره دا ثابتیږي چې د پیغمبرانو بعثت او د اسماني کتابونو نزول د خدایتعالی لوی رحمت او نعمت دی.

پدې کتابونو کې د نیکو افرادو ترځنګ ظالمانو او انسان وژونکو ته هم د نیکې لارې لاړښوونه شوېده او ورسره د بدعت امیزه فکرونو د خپرولو مخنیوی هم شوی دی.

اسلامي او انساني مشورې حکم کوي چې د شیطاني فکرونو، جنایت کارانو او د انسان دښمنانو د له مینځه وړلو لپاره دې په کلکه او نه ستړې کیدونکې مبارزه لاس پورې شي.

دغه راز مرتدین چپ نه دي ناست، د اسلام ضد فکرونه او پخپلې کاذبې ادعا سره د ډیموکراتیکي ازادۍ پلوي کوي او ددې پلوۍ په پلمه د ټولو فکرونو اونظرونو ته درناوی کوي څو چې د اسلام او مسلمانانو ریښتني عقاید سوري او له مینځه یې یوسي.

خو مسلمانانو ته لکه څنګه چې وایي په عین حق قایل نه دي او په ناځوانه توګه د هغوی فکرونه او عقیدو باندې ریشخند وهي، دا ډول ملحدین باید په دار وځړول شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترڅو له نورو مسلمانانو لار ورکه نه کړي او عقيدې يې ور خرابې نکـړې او اسـلام او مسلمانانو ته د يوې نانځکې په سترګه ونه ګوري.

که چيرې د پيغمبرانو په راس کې ريښتنيو مسلمانانو بند، کړاو، وهل ټکول او په دار ځړول نه واى زغملى نو د فرعونيانو لمسيانو او جابر مشرانو به تر نن پورې پر بشريت خپلې مشرى

(حکمروايى) ته دوام ورکړى واى. د ازادۍ او عدالت پراخه لمن به يې له ځمکې څخه ټوله کړې وه، که چيرې د افغانستان مسلمانانو لـه کمونسـتانو سـره چـې د ديـن، معنويات، اخلاقو او انسانيت دښمنانو لاس او ګريوان شـوي نـه واى، وهـل ټکـول او رنځونه يې نه واى زغملي نو نن به د نړۍ پراخه برخـه د شـوروي اسـتبدادي او بـې خدايه نظام حاکم وو.

ددې لپاره چې زمونږ دا بحث لا په زړه پورې شي هغه په اسلامي هيوادونو کې د غير مسلمان اتباعو د حقوقو راګرځول او ساتنه ده.

تر هغه وخته چې غيرمسلمان د مسلمان په وړاندې په جګړه لاس پورې نه کړي، نـو حق لري چې د نورو مسلمانانو په ځير ژوند وکړي او له ټولو سياسي، اجتماعي حقوقو څخه په مساوي توګه ګټه پورته کړي.

هغوى ازاد دي چې خپل مذهبي مراسم پخپله خوښه ترسره کړي ولو که د اسـلامي احکامو سره مختلف هم وي، لکه د جمعې پرته په نورو ورځو کې رخصتي، په کليسـا او حجرو کې د مذهبي مراسمو ترسره کول او ځينې نور مذهبي مراسم لکـه: دينـي شعار، شرابخوري، قماربازي او خنزير د غوښې خوړل هم د دوى لـه لـوري ترسـره کيږي.

دغه راز دوى ترهغه پورې ددې مراسمو د ترسـره کولـو اجـازه لـري ترڅـو چـې د مسلمانانو اعمال، ازادۍ او عقيدې کمزورې نکړي، د فقهې له نظره هر عمـل چـې د مسلمانانو د ازادۍ او عقايدو د فاسديدو لامل ګرځي اجازه نشته څو په ښکاره توګـه ترسره شي.

په غرب کې د بشر حقوقو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بده مرغه د اسلام ستر پیغمبر حضرت محمد ص او راشـدینو خلفـاوو لـه وفـات وروسته د خلافت په مقام کې د خپلسرو افرادو په زیاتوالي سره د افرادو حقوق ورځ تر بلې تر پښو لاندې شول.

اسلامي احکامو مکلفیتونو تر خپلې کچې هم لا زیاته پراختیا وموندہ، ځنګـه چـې اسلام ورځ تربلې خپل ماهیت د لاسه ورکاوو یو لامل یې هم د لرغونو پاچاهانو لارو او طریقو ته میلان او ګرایش پیداکول وو، او د ددې تمایل له کبلـه معنـوي او اخلاقـي ملوحظات په تدریجي ډول د مادي ملحوظاتو او نفساني غوښتنو تر اغیز لاندې راغلي وو.

د اموي او عباسي خلافتونو د مدعیاتو په اعمالو کې د دې منفي تمایل لـه پیداکیـدو سره سره بیاهم اسلامي تیوري د اسلامي تمدن او علمي لارو څخه خپله د نفوذ لار د غرب په لور وغځوله، او په پایله کې یې غربیان هم د ناپوهۍ له درانه خـوب څخـه را ویښ کړل، او د مسلمانانو څخه د ترلاسه کړیو نظریو او فکرونو له لارې پخپلو مذهبي او رسانس اصلاحاتو لاس پورې کړ، د فکرونو او علومو په زیږیدو او د رسانس له پښو غورځیدو سره د انساني حقوقو د مکلفیتونو ترڅنګ د هغوی ارزښت او اهمیت لا هم پورته شو.

د فرانسې د لوی (کبیر) انقلاب، دیکتاتوري او استبدادي نظامونو له مینځه لاړل، پـه همدې سره د چاپ ماشین رامینځته او د رسانس د پوهانو اثارو چاپ او بیا پېژنـدنې ته وړاندې شول ترڅو یوځل بیا چاپ شي او د ټولنې د ډیری افرادو ګټو ته پـه کتـو سره یو ټولنیز نظام رامینځته شو.

له یوې خوا په غرب کې په نړیواله کچه د کورنیو جګړو رامینځته کیدل او له بلې خوا د ساینس او ټکنالوژۍ پرمختګ، د معنـوي انګیـزو نـزول ددې سـبب شـول چـې بشرحقوقو ته پاملرنه زیاته او ارزښت یې ډیر شو.

بشر حقوق زمونږ د ورځینې ژوند یوه مهمه او حیاتي موضوع خو حساسـه او جګـړه زیږوونکې هم ده، په غرب په ځانګړې توګه په امریکا متحده ایالاتو کې د بشرحقوقو تش په نامه شعار دی او د عمل په ډګر کې یې هیڅ شی نه تر سترګو کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکال د ملل متحد او غړو هیوادونه له لوري د بشر حقوقو د نړیوالې ورځ نمانځنه هم په همدې (شعاري) ډول کیږي، ځکه نه امریکا او نه نور غړي هیوادونه غواړي څو په سمه او عادلانه توګه ددې ورځ نمانځنه وکړي، که چېرې داسې نه وای نو نن به د هیوادونو په داخل او نړیواله کچه هر ډول تبعیض شتون نه درلود، نن ورځ د بشرحقوقو اړوند فکرونه په عملي ډول هیڅ شتون نه لري، البته د بشر حقوق هغه وخت د عمل جامه اغوستلای شي کله چې نه یوازې د بشر حقوقو اعلامیه بلکې د هغه د هر اړخیز تامین لپاره نه یوازې د ملل متحد په منشور بلکې د ټولو غړو هیوادونو په اساسي قوانینو کې داخل او قانوني صبغه ورته ورکړل شي.

په ملل متحد او غړو هیوادونو کې باید د بشرحقوقو د فکرونو د عملي کولو لپاره نه یوازې جلا قوانین بلکې ددې قوانینو د عملي کولو لپاره باید بیلې ادارې رامینځته شي.

دغه له یوې خوا د ملل متحد په چوکاټ په ځانګړې توګه د هاګ محکمې ترڅنګ د قوانینو جوړولو او پلي کولو لپاره ځانګړې ادارې او له بلې خوا د متخلفانو او سرغړونکو لپاره د لازمو سزاګانو قوانین جوړول او پلي کول هم رامینځه او په چټکو فعالیتونو لاس پورې شي. ترڅو له دې لارې د تبعیض هغه ناوړه شرایط له مینځه لاړ شي چې نن په نړیواله کچه حکفرما یا حاکم دي او تر ټولو یې وروسته پاتې په ځانګړې توګه اسلامي هیوادونه قرباني دي.

دا امر تر هغه امکان نلري چې د ملل متحد منشور له متن څخه چې پینځوو ځواکمنو غړو ته چې د ملل متحد په امنیت شورا کې د ویټو حق ورکړی له مینځه یوړل نشي، که چیرې د ملل متحد د منشور له تندي څخه دا ټاپه لېرې نشي نو په هر سیمه کې به د ملل متحد ټول اقدامات د پینځه وو غړو هیوادونو په ګټه او د نورو په زیان وي.

بیلګه: که چېرې د ویټو حق لرونکی کوم هیواد د بشرحقوقو د قوانینو خلاف کوم عمل ترسره کړي او دا موضوع د امنیت په شورا کې مطرح شي، نو دا هیواد به له خپل حق(ویټو) څخه په ګټې اخیستنې سره یاده موضوع او پرې بحث کول د نورو په وړاندې بې ارزښته وبولي او له مینځه به یې یوسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کبله د ملل متحد ټول اقدامات د هغو هیوادونو په ګټه دي چې د ویټو حق لري او یا د دوی دوستان وي او د هغو هیوادونو پر خلاف وي چې د ویټو حق لرونکو هیوادونو تر لاس لاندې او یا یې هم نوکران وي.

دا ټکی باید په پام کې ونیسو چې د بشرحقوقو ملاتړ په اصل کې معنوي او اخلاقي ماهیت لري، انسان څرنګه کولای شي چې له هغو غربي هیوادونو څخه چې ماده پرستي، او مادیات ګرایي یې د ټولو وګړو په ذهنونوپه ځانګړې توګه په سرمایه دارې طبقې باندې مسلط وي د یوې اخلاقي او معنوي موضوع د ملاتړ هیله وکړي او طبعآ د سرمایه دارې طبقې ګټې ددې امر مخنیوی کوي

همدا د مادیات ګرایي خوځښتونو چټکتیا ده، چې ترمینځ یې ټولنیز اخلاق او اړیکې ورځ تر بلې د ترینګلتیا او کمزورتیا په لور درومي، ټولنیز ژوند یې په جهنمي هغه بدل شوی دی، یوازینی وسیله چې ددغې بدمرغۍ درمل جوړیدای شي هغه له کموالي او بحران څخه د معنویات ژغورل دي هغه د معنوي کلتور بیا را ژوندي او پیاوړي کول دي.

طبعآ نظرونو د دین اصولو ته ساه وربښلی شي ځکه همدا معنویات دي چې ډیری دنیوي نظامونه پرې ټینګ دي.

معاصر انسانان د هغوی د حقوقو له مینځه تلل له تهدید څخه ژغوري او له تعصب پرته د دین اصول ته مخ راړول او دین د یو بشپړ اسماني دین په توګه د مسایلو په حلولو کې خورا مرسته کوي.

د بشر حقوقو اسلامي نسخه:

ټول دینونه که هغه اسماني او که غیر اسماني د نړۍ د خلکو لپاره د بشرحقوقو د ساتنې په برخه کې یوه غوره او ارزښتناکه ډالۍ ده.

د اسلام سپڅلي دین اهمیت پدې کې نغښتی چې نه یوازې وروستنی اسماني دین دی خو د نورو دینونو برعکس اساسي قانون یانې قرانکریم ډېر ژر پداسې لیکلي ډول رامینځته شو چې په ټول ژوند کې پکې بدلون راوستل ناشوني دي، د تغیر ورکوونکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

انحصارګرانو او د لاس وهونکو له ماهرانو په خپل امن ساتل شوی او د بدلون توان يې د نړۍ په يو فرد کې هم نشته.

اسلام له شپږمې میلادي پیړۍ راهیسې د بشرحقوقو د ملاتړ او د انساني موقف د لوړوالي په موخه بشپړ اخلاقي قوانین رامینځته کړيدي، په بشرحقوقو باندې په بشپړې پوهیدا سره انسان کولای شي چې اسلامي نظریاتو ته د قران او سنت له لارې نوښت وروښي.

د قرانکریم د ارزښت اړوند خدای ج فرمایلی دي

دا هغه کتاب دی چې ایاتونه يې په قاطع او پرکنده ډول راغلي دي(11 ! 1).

درواغو ته په هغه کې (قرانکریم) ځای ندی ورکړل شوی.(41 : 42).

صحت يې په ټوله ایز ډول جوړ او ټینګ دی (69 : 51).

ددې کتاب (قرانکریم) هره هینداره د هغه څه لارښوونه کوي چې د ټولو مسلمانانو لاسرسی ورته ممکن دی. (17 : 1) .

دا هغه کتاب دی چې ما پر تا نازل کړی ای محمده څو چې په وسیله يې ته انسانان د پروردګار په اجازه د روښانتیا او خدای تعالی لوري ته راوبلې (14 : 1).

پدې ترتیب قرانکریم او سنت (حدیث) او د حضرت محمد ص سیرت د بشر حقوقو په اړه ډېر مالومات وړاندې کړيدي، دغه اسلامي سرچینې د بشرحقوقو او نورو اړوندو موضوعاتو په اړه په پوره تفصیل سره مالومات وړاندې کړي دي او لاندې موضوعات په بر کې نیسي.

الف ـ عمومي اساسي حقوق: عبارت دي د نارینه او ښځینه حقوق، د ماشومانوحقوق، د لویانو حقوق، د ناروغانو، ټپیانو، مظلومانو، د شتمنو او بیوزلو حقوق ټول هغه حقوق دي چې د خدای ج له لوري انسانانو ته ښبل شوي دي.

پدې حقوقو کې د ژوند کولو، د ژوند د بوختیاوو، غمځپلو ته د درناوي، د ازادۍ او راکړې ورکړې، له ابتدایی وسایلو د ګټې اخیستنې او د انسانانو د برابروالي حقوق هم شامل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څرنګه چې څښتن تعالی پخپل کتاب کې پدې اړه فرمایلي: ای انسانانو! تاسو هر یو مې له یوې مور او پلار څخه پیداکړي یاست او ددې لپاره مې په بیلابیلو قومونو وویشلی چې یو بل وپېژنئ.

ب ـ د اسلامي هیواد د اتباعو حقوق: د یو اسلامي هیواد بشري حقوق د اساسي حقوقو ترڅنګ، د ملکیت او ژوند ساتنې ازادی، د انساني کرامت، د شخصي ازادۍ او د امنیت او د ژوند خصوصي حرمت ساتنې حق، د بیان حق، د ظالم په وړاندې د ژوند حق، د ااتحادیو جوړولو، د عقیدې او ازادی حقوق دي.

پدې اړه قرانکریم وایي: په دې دین کې د زور عقیده وجود نلري لکه د، مذهبي عقایدو ملاتړ حق، د قانون په وړاندې د برابرۍ حق، له ابتدایي اړتیاوو څخه د برخمنتیا حق او د اسې نور ټول هغه څه دي چې په اسلام سپیڅلی دین کې انسانانو ته ورکړل شوي دي.

په اسلامي هیوادونو کې هیڅوک ددې حق نلري چې یو څوک د یو کار ترسره کولو لپاره مجبور کړي. لکه په ځینو اسلامي هیوادونو کې حکومتي چارواکي ښځینه دښته مجبوروي چې اسلامي حجاب په پام کې ونه نیسي، یا نارینه مجبوروي چې له یوې څخه له زیاتو ښځو سره واده ونکړي حتا که دغه امر له نورو ښځو سره د نامشروع اړیکو ټینګولو سبب هم وګرځي.

په دواړو حالتونو کې باید اتباع دا حق ولري چې د چارواکو له اوامرو او قوانینو څخه سرغړونه وکړي.

ج ـ د ښځمنانو حقوق: اسلام په بشپړې ځیرتیا سره قوانین او مقررات جوړکړي چې په لازمي ډول تري د اخلاقي اصولو په توګه کار واخیستل شي، څو د ښځمنانو حقوق د هغوی کړنو ته په نه پاملرنې سره په پام کې ونیول شي البته دا حقوق د محاربانو او غیرمحاربانو ښځمنانو ترمینځ توپیر کوي پداسې حال کې چې غیر محارب ښځمنان لکه: لویان، ناروغې ښځې او ماشومان باید ونه ځورول شي.

د محاربو ښځمنانو حقوق لکه: د ټپیانو ساتنه، په اور باندې نه ځورونه، له جګړې وروسته دهغوی نه وژل او د هغوی د شتمنیو درناوی دی چې باید په سمه توګه په پام کې ونیول شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ـ اسلام د ښځو په حقوقو ډېر ټينګار کوي، څښتن تعالی پـه قرانکـريم کـې يـوه سيپاره د ښځو د حقوقو لپاره وقف کړېده او تفصيل سره يې بيـان کړيـدي. د لـوړو حقايقو چوکاټ بشري حقوق څرګندوي، چې څوارلس سوه کاله وړاندې د اسلام دين له لوري ټاکل شويدي په راتلونکو توضيحاتو کې به وليدل شي چې د لاسته راوړنو او ټکنالوژۍ نړۍ لا تراوسه پدې نه ده توانېدلې چې عدالت، بشردوستانه قـوانين چـې اسلام څوارلس سوه کاله پخوا رامينځته کړي بشريت ته وړاندې کړي.

اســلام د بشر حقوقو د مسايلو د حل لارې په توګه:

بشر حقوق د انسانانو د يو هيومنيرم (انسان دوسـتي) احسـاس ضـامن دی، اسـلام څوارلس سوه کاله وړاندې د انسانانو د اجتماعي ژوند مسايل دهيومنيزم پـه بنسـټ رامينځته او ټينګ کړل، البته له هغه وخته چې مسلمانانو په ځانګړې توګه د هغـوی مشرانو سمه شرعي لار پرېښوده او د نفساني او شيطاني وسوسې په رښا کې انحرافي لارې ته واوښتل نو د وګړو اجتماعي حقوق يې هم له ابهامـاتو او نيمګړتيـاوو سـره مخامخ کړل.

د بشر حقوقو، اسلامي ټولنه نالېدلې (نادېده) ونيوله چې د څښتن تعالی لـه لـوري د وحو په شکل نازله شوې وه، د ديـرارک چـې يـو ايتـالوي علـم دوسـته انسـان وو کوښښونه د بشرحقوقو په بيا پيژندنه کې لومړني ټکان وو.

ديرارک د بشرحقوقو خوځښتونو ته ستر قدرت او ځواک ورکـړ، دا عاقبـت الامـر د ايټاليا له پولو څخه واوښت او په ټوله اروپا کې يې پراخوالی وموند په زړه پورې ټکـی دادی چې هيومنيزم د اروپا د رسانس دورې د پرمختګ جوړښت دی د بشر حقوقو د را ژوندي کولو په برخه کې بله هڅه چې په تاريخ کې ثبـت شـوې هغـه د اتبـاعو د حقوقو خپرول وو، دا د انساني ډلو له خپرونکو څخه ده چې د فرانسې انقلاب د اصولو يوه ضروري برخه وه.

دغه اعلاميه چې په کال 1789 کې د 117مادو په لرلو سره د فرانسې ملي اسـامبلې لـه لوري تصويب شوه او په 1791 کال په فرانسه کې د اساسي قانون د سريزې پـه توګـه ګټه پورته کړای شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم په لومړيو کې فکر کېده چې پدې اعلاميه کې دا اصول نغښتي چې په نړيواله کچه ترې ګټه واخيستل شي خوله کومه ځايه چې جوړونکي يې د متوسطې طبقې څخه وو نو په همدې سره يې د متوسطې طبقې اهدافو ته هم انعکاس ورکاوو.

هغوی غوښتل چې ددې اعلاميې له لارې د منصبونو او اداري موقفونو ترلاسه کولو لپاره ځانته لاره هواره کړي، د بشر حقوقو د فورمولبندۍ په برخه کې دريمه هڅه او کوښښ او د هغې پايلې(د بشر حقوقو نړيواله اعلامئيه) د دويمې نړيوالې جګړې له پای ته رسيدو وروسته وې، چې په هغه کې انساني بشريت بې مثاله استثمار خورا ظلمونه او غمونه وزغمل خو دغه اعلاميه د لنډې مودې لپاره د هغوی د ټپونو پټې وګرځېدله.

ځاني او مالي زيانونه د دريمې نړۍ په هيوادونو په ځانګړې توګه افغانستان، کشمير او بوسنيا کې په چټکې سره دوام لري، دغه نړيواله وثيقه په بشرحقوقو کې د تخطۍ او د ملل متحد چلوونکو ځان غوښتنه مهمه دا چې د هغوی د خپلو محدوديتونو او کمزورۍ د مخنيوي لپاره بې خاصيته او بې ګټې ثابته شوې ده.

پاتې دې نه وي چې ددې اعلامئې د ټولو زيانونو لاملونه؛ په اهدافو کې د همغږۍ نشتون، د انحرافاتو او ناکاميو پلي کوونکو او د بيا غوښتونکې محکمې قوې نشتون وو.

دا اعلاميه د څلورو کالو په موده کې پدې ونه توانيده چې له نابرابرۍ څخه رامينځته شوې ستونزې حل او له مينځه يوسي. په هغه ډول چې دوی د کاغذ پرمخ د بشر افرادو د زياتو حقوقو تضمين کوي خو له بده مرغه د ملل متحد سازمان ډيرې غړو هيوادونو په يو نه يو ډول په بيلابيلو اندازو د هغه مقررات له مينځه يوړل او د کارونې مواد او اصول يې خراب کړل خو په ډير استثنايي ډول دې تخطي کوونکو ته نه يوازې سزا ورنکړل شوه بلکې له خپلو دندو څخه هم ګوښه نه شول او پخپلو ځايونو يې خپلې کړنې ترسره کولې.

پدې ډول حالاتو کې ددې اړتيا ليدل کيږي چې دا اعلاميه بيا په چټکه توګه تر نظر لاندې ونيول شي او د نوي کولو په برخه کې يې نه يوازې غربي نظرونه چې تل په مادي ملحوظاتو بلکې ترڅنګ يې بايد اسلامي اصول چې د بيخبينا(زيربينا) ډيرې برخه يې اخلاقي نظرونه او معنويات جوړوي هم په پام کې ونيول شي او ګټه ترې پورته کړل شي، څو د دواړو لورو د نظرونو له جوړښت څخه يو متوازنه اساسنامه رامينځته شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بشرحقوقو موجوده حال ته په پـاملرنې ســره اوس د دې وخــت رارســېدلی چــې اسلامي هیوادونه ورځینې واقعیتونــه درک او د بشــر حقــوق د اســلامي شــریعت د احکامو یوه مهمه برخه وګڼي او پدې تمه ونه اوسي چې غرب یا شرق دوی پدې لاره روان کړیدي ددې لپاره چې پدې برخه کې د مسلمانان د بریالیتوب توفیق پیداکړي نو باید د اسلامي احکامو په عملي کولو سره یو رسانس چې په ټوله ایزه توګه حقــوق او په ځانګړې توګه بشرحقوقو کړي په ټوله ایزه توګه رامینځته شي.

البته له دې اقداماتو څخه باید وړاندې د اسلامي حقوقو تیورۍ په عملي ډول جوړه او تنظیم شي څو د ترسره کولو او عملي کولو لپاره یې لار اسانه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

په اسلام کې د بشرحقوقو عمومي تیوری

پدې څپرکي کې د بشر حقوقو په اسلامي مقولې او هغه لار چې اسلام پدې برخه کې وړاندې کړې بحث کوو ترڅو د هر حق او اړونـد قـوانین د توضـیح کولـو لـه لارې دعمومي تیوري او عملي برخې ترمینځ توپیر روښانه شي.

په اسلامي فقه، ديني پالیسی او اسلامي ديني علومو کې د بشرحقوقو برخې تـه پـه کاملاً ځانګړې توګه پاملرنه نه ده شوې، ددې امر سبب دا دی چې دین او مذهب لـه حق سره د فقهې له مخې چلند کړی څو د دین هیئت د خلکو په ژوند کې په عملـي توګه چې ددین اساسي موخه ده عملي بڼه خپله کـړي، د حقوقـو د ویشـلو دینـي چوکاټ د اصول په کتاب کې عمدتاً حقوق، د ټاکلو او دندې قضاوت په بر کې نیسي، د ازادی، حقوقو او دندې قضاوت ټول هغه بحثونـه دي چـې مکلفیتونـه توضـیح او بیانوي اساسي هدف ته د رسیدو لپاره د ازادی د حقوقو د عمومي قوانینـو شـیندلي فصلونه د یو علمي نظم په چوکاټ کې راټول او وروسته په بسـتیزو قوانینـو کـې د بشرحقوقو اړوند نظر وړاندې شوی دی.

ددغې موضوع ځینې برخې په لاندې توګه تر بحث لاندې نیسو..

1 - په اساسي قوانینو یا نظامونو کې د بشر حقوقو پرمختګ

له دې بحث څخه موخه د بشرحقوقو د پرمختګ تاریخ، توضیح او څرنګوالی وړاندې کول نه دي بلکې پرځای یې هـدف دادی چـې د هغـه د وحـي سـبب، ارزونـه یـا ځانګړتیاوې د اسلامي تصور په رڼا کې څه وو؟.

الف ــ د لرغوني روم پرمهال به ویل کیدل چې باید د دولت ارادې تـه ټـول انسـانان تسلیم وي، که څه هم دین له دولت څخه جلا شوی خو پـه انسـاني کرامـت بانـدې ټینګار او خالقي مراعات پخپل حال پاتې. چې دا کرامت یې وربښلی دی، په پایله کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د طبيعي حقوقو مقوله د نويو شرايطو له بطن څخه وزيږيد طبيعي حقوقو د افرادو په حقوقو او د دوی په توان د استبداد په وړاندې په درېدو ټينګار کاوو د وروستنۍ مقولې په ودې سره د حقوقو مذهبي اساس د هېرېدو په لوښي کې کېښودل شو او له انسان څخه دفاع د خالق د قانون په توګه پيل شوېده، داسې فکر کېده چې فرد د هغو طبيعي حقوقو لرونکی دی چې په پيل کې د تنظيمولو لپاره وړاندې شوی دی او دا حقوق د مغزو په ملګرتيا سره کشف کيږي د افرادو دا حقوق عبارت دي له د ژوند، ازادۍ او مالکيت حق.

فرد د ټولنيزې پروسې له لارې پخپل فردي اصالت باندې ټينګار کوي ترڅو په ټولنه کې خپل ژوند تضمين کړي، ځکه د خپل فرديت له برکته خپل اړوند حقوق نورو ته نه پريښودل کيږي، ددې لپاره چې دا حقوق خپل پيدايښت ته دوام ورکړای شي نو دولت يې د ساتنې دنده پرغاړه لري.

ب ــ د اجتماعي ټرون مقولې په اجتماعي ژوند کې خپله لاره پرانيستله، د همدې مقولې په رڼا کې وه چې د خپلو هغو عمومي ازاديو يوه برخه يې پريښوده چې په طبيعي ژوند کې ورځخه برخمن وو.

ددې امر هدف د يوه غوره قدرت جوړول وو چې د هغوی سازماندهي او ساتنه وکړي، د ځينو ازاديو د پريښودو علت هم له دې څخه ويره بلل شوې وه.

که چېرې دولت د مداخلې کولو توان ونلري نو کيدای شي پدې سره خپل موجوديت هم له لاسه ورکړي، او په پايله کې به د خپل هوکړه شوي يا منل شوي صلاحيت له اصل څخه تخطي وکړي.

د همدې پرمختګونو په رڼا کې وو، چې د بشرحقوقو لومړنی کنوانسيون رامينځته شو. په 1215 کال په انګستان کې د ازادۍ ستر فرمان، په 1688 کال کې د حقوقو منشور، په 1776 کال د امريکې په متحده ايالاتو کې د ازادۍ اعلاميه، د فرانسې د بشرحقوقو اعلاميه او د فرانسې له انقلاب وروسته د اساسي قانون مينځته راتګ.

اوس دا څرګنده ده چې د ازادۍ او بشرحقوقو په بحثونو کې فردګرايي ستره ونډه لري.لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ ـ بشر حقوقو او ازادۍ دوه طبيعي شيان دي او نورو ته نه پرېښـودل کيـږي، خـو ممکن انسان يې د عملي کولو لپاره مجبور کړای شي.

۲ ـ دا حقوق او ازادۍ چې له کومه ځايه امکان لري له بنديز پرته يا پـه غيرسـازمان يافته شکل عملي کيږي.

۳ ـ دا حقوق مهمې مثبتې او منفی بڼې لري، د بيلګې په توګه: دولت مکلف دی چې د هغوی د عملی کولو په برخه کې د افرادو مخنيوی وکړي او ترڅنګ يې بايـد پکـې پخپله هم کومه غلطۍ ونکړي، خو په عين مهال له دولت څخه افراد دا غوښتنه هم نه کوي چې دا حقوقو ورته وړاندې کړي همدا ډول افراد ددې حق نلري چې دولت دوی ته د خدمت کولو لپاره مجبور کړي.

پر همدې بنسټ دا مکلفيت په دولت اچول شوی چې په کوم کار کې تشبث ونکـړي خو دولت هم مکلف نه دی چې پخپله څه وړاندې کړي.

۴ ـ دا حقوق فردي يانې په افرادو پورې اړه لري او دولت سره اړيکه نلري ځکـه پـه ټولو افرادو پورې اړوند دي نه په يوې ځانګړې ډلې پورې.

ج ـ په اروپا کې د صنعت پيدايښت او د هغه د کار وړ توکو سره اجتماعي ډېموکراسۍ پيدا شوه او په همدې سره په پايله کې بشر حقوقو په لومړي کتار کې ځای ونيوو.

په ۱۸۴۸ کال په فرانسي کې داساسي قانون او اروپا کې د نورو اساسي قوانينو انفـاذ له دولت سره د اوسيدونکو د ملاتړ، ساتنې او روزنې لپاره ښکاره شول.

د ـ د لومړۍ او دويمې نړيوالې جګړې ترمينځ واټن کې د پرمختګ خـرک ولګېـد د اروپا په ځينو اساسي قوانينو کې د سوسياليستي نظريو بـوی هـم احسـاس شـو د لومړي ځل لپاره د کار، اجتماعي بيمې، د اتحاديو جوړونه او د کورنيو حقوق رامينځته شول، په همدې ترتيب د دولت د مداخلې اصل چې له فردګرايـي سـره مخـالف وو تشبث شو، ډير وخت لاتېر نه وو چې شووروي اتحاد په بشپړ ډول پر سوسياليسـتي نظام واوښت او د دولت مداخلې دوام او ټينګښت پيداکړ.

هـ ـ له دويمې نړيوالې جګړې وروسته ډير اساسي قوانين د شوروي اتحاد د طريقې په خبر پيل او په ختيځو اروپايي هيوادونو کې نافذ شول. ددې په زياتوالي سره ډيری افريقايي هيوادونو د خپلواکۍ د ترلاسه کولو وروسته داسې اساسي قوانين نافذ کړل

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د بشرحقوقو نړیواله اعلامیې ته پکې ځای ورکړل شـوی وو، د غربـي اروپـایي هیوادونو اساسي قانون موضوع هم همدا ډول وه. ددې پـه زیـاتوالي سـره ډیـری د قراردادتي نړیوالو اسنادو کنوانسینونه راتلونکي سره سم صادر شول.

د بشر حقوقو نړیواله اعلامیه: (12 اکتوبر 1948).

د مدني او سیاسي حقوقو نړیوال تړون: (16 دسمبر 1966).

د بشرحقوقو لپاره اروپایي تړون:(12 اپریل 1950).

د فرهنګي، سیاسي او اقتصادي حقوقو تړون: (16 دسمبر 1966).

دا مرحله د راتلونکو ځانګړتیاوو لرونکې ده:

۱ ــ د محدودیت په برخه کې د د دولت لپاره د ازادی او بشرحقوق د حقوقو او ازادی د انسجام د تامین په موخه رامینځ شوي دی.

۲ ــ د بشرحقوقو له فردګرایې څخه د جامعه ګرایې په لور وده وکړه، د حقوقو په بـل ډول.

بیلګه: د کورنیو، ملي، سیمه ایز او نور حقوق د یوې پیاوړې ډلـې لـه لـورې سـمون موندلای او تامینولای شي، دغه حقوق د بني ادم لپاره د خدمت کولو په توګه چې یو عمده هدف دی ګڼلی شو.

له دې وروسته چې بل پرمختګ د ګډون (شراکت) په برخه کې رامینځته شو هغـه د حقوقو عملي کول وو. لکه: د ډله ایزعبادت او د اتحادیې اواحزابو جوړونې حق دي.

۳ ــ بشرحقوق د منفي بنې څخه د مثبت کېدو په لور درومي پدې مانا چې د اقتصـاد او ټولنیزو حقوقو په دولت باندې مثبت مکلفیتونه تحمیلـوي، د دولـت لـه عمـومي چارواکو څخه غوښتل کیږي چې سمې چوپړتیاوې لکه: عامه روغتیا، ټوله ایزه بیمه، زده کړه او روزنه د افرادو لپاره ترسره کړي، پدې توګه دولت ځان مجبور بولي چې د ټولنې اقتصادي حالت په رسمیت وپېژني.

دولت د لاندې وسایلو څخه د یوه په وسیله لاسوهنه (مداخله) کوي

۱ ــ د مداخلې عادي وسیله څنګه چې په لودیځو اروپـایي هیوادونـو کـې پکـاروړل کیږي، قانوني انفاذ او وده وه چې د ټولنې د بیوزلې طبقې د ګټو ضمانت یې کاوو او له دې سره یې پر اقتصاد باندې د خلکو تسلط ته غاړه ایښودله. پـه اقتصـاد بانـدې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو تسلط دوی ته د داسې حکومتونو د ټاکلو حق ورکوي چې په اجتماعي عقایدو باندې باور ولري، دغه راز پدې برخه کې چې هره ګډوډي را پېښېږي نو کېدای شـي چې هغه پارلماني بڼه (شکل) ولري.

۲ ـ له کومه ځایه چې د مداخلې عادي وسایلو خپله د تاثیر قوه د لاسه ورکړي وه، نو د واک پر ګدۍ قدرت د بدلون لپاره له انقلاب پرته بلـه لاره نـه وه موجـوده دا ډول ګډوډي د هغو افرادو زړونه ګرموي چې له ټولنیزو بدلونونو سره مینه او علاقه لري، په عمومي توګه نوی حاکم حکومت به یوازې په هغو بدلونونو بسنه ونکړي چې د عـادي مداخلې له لارې ترلاسه شوي دي، ددې پرځای کوښښونه کیـږي ترڅـو اجتمـاعي مناسباتو(اړیکو) ته د سوسیالیستي افکارو یا زور له لارې بدلون ورکړي.

په ډیرو هڅو او کوښښونو سره ټولنه د فرګرایي له نظام څخه اشتراکیت، ظلم او پـه بې رحمانه وژنو باندې واوښته او ببلګې یې هم کولای شو شـوروي اتحـاد، چـین او ختیځو اروپایي هیوادونه وبولو.

مهم ټکی چې دلته یې باید یادونه وشي هغه دادی چې دواړه ډوله عادي او انقلابي له هغه ناپېیلي خاصیت څخه سترګې پټوي چې د فردګرایي نظام د دولت حاکم نظام ته د تشبثي نظام خطاب کوي دواړه ډوله په اقتصادي چارو او د مالکیت په حقوقو کـې مداخله کوي.

په کومه ټولنه کې چې سیاسي ازادۍ موجوده نه وي او اقتصاد یې چې د ټولنې ډیرۍ وګړي کارګر وي له خورا بیوزلتوب سره لاس او ګریوان او د یوې واحدې ډلې تر تسلط یا لاس لاندې وي.

ایا کورنۍ ازادي به دهغه چا لپاره مانا ولري چې د ژوند کولو زمینه هم ورته نـه وي برابره؟

ایا زده کړه به د هغه چا لپاره مانا ولري چې د ترلاسه کولو توان یې نلري او لګښتونه یې نشي پوره کولای؟

په همدې سره سوسیالیستي افکارو دا ثابتوله چې د ټولنې سازمان د دولت دنده ده.

د نظریو دا وروستنۍ لاره د ګڼ شمېر ارزښتونو لکه: دیـن، کـورنۍ، د قراردادونـو او خصوصي مالکیت ساتنه کوي په عین وخت کې دولت ته اجـازه ورکـوي چـې هغـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهدافو ته د رسيدو لپاره په لړه کچه مداخله وکړي، د اقتصاد په برخه کې رهبري شوی اقتصاد ټاکي ځکه دا عمل د کلي اقتصاد د انحصار په پرتله له ځان سره ډيرې ستونزې او لوړې ژورې نلري.

۳ ـ د دريمې نړۍ ډيری هيوادونه د اسلامي هيوادونو په ګډون له دويمې نړيوالې جګړې خپلې خپلواکۍ ترلاسه کړې، او د هغوی يوه غوره والی د عصري اساسي قانون انفاذ وو، چې د بشرحقوقو عناصر هم پکې وو، خو سياسي، اجتماعي، اقتصادي او فرهنګي ګډوډيو يوازې د هغوی په ليکلو سره په اساسي قوانينو کې اثبات نشي موندلای او بايد له هغو ريښتينو اصلاحاتو وړاندې وروسته زده کړه، روزنه او تبليغات په ټولو سيمو، برخو او مرحلو کې ترسره شي.

و ـ کله چې په سنتي نظامونو په ځانګړې توګه انګلستان، فرانسه او امريکا کې د بشرحقوق اعلان شول نو دېته يې تر ډېره پاملرنه وکړه چې دې ډول حقوقو ته بايد درناوی وشي او حتی په کلاسيکو بڼو کې د هغوی تضمين او ساتنه وکړي.

دغه تضمين بيلابيلې لارې او بڼې خپلې کړي. خو ټول د بشرحقوقو د قوانينو په حاکميت نه بلکې په نورو قوانينو باندې ټينګ ولاړ وو. له کومه ځايه چې دغه حقوق په قوانينو کې ليکل شوي وو نو ډير فشارونه يې نلرل او کوم تقنني ارزښت يې هم نه درلود نو پېژندل او ارزښت يې په خلکو باندې په اجباري ډول شول.

د اساسي قوانينو ځينې حقوقپوهان دليل راوړي چې دا حقوق د عامه قوانينو په څېر ارزښت نلري همدا ډول هغو افرادو چې د هغوی اجباري ارزښت يې پېژندلای وو نو هغه يې د اساسي قانون په پرتله ډېر لوړ ګڼل ځينې يې بيا له اساسي قوانينو سره برابر بولي.

په پايله کې هغوی د حقوق پوهانو په وړاندې اساسي قوانين له جبر پرته بل شی نه ګڼي، ځينې يې بيا د همسطحه عامه قوانينو په نوم يادوي پدې ترتيب پکاروړنه او پاملرنه يې په دولت نه بلکې په عادي حقوق پوهانو او اساسي قوانينو اجباري دي.

د امريکي په متحده ايالاتو کې دوه مقولې (طبيعي قانون او اجتماعي قرارداد) د منشور او خپلواکۍ په اعلاميه کې زيات شول څو د عادي عرفي قوانينو سمه مانا افاده کړي بنآ عرفي حقوق پوهان مجبور دي چې د هغوی پيروي وکړي، قضايه قوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې له مقننې او اجرائې قوې څخه جلا ده د قوانینو د یوې برخې د قانونین مسئوله ده.

پارلمان یا ولسي جرګه د عامه افکارو په نسبت دې حقوقو ته زیان نشي رسولی ځکه ولسي جرګه یا پارلمان دېته اړ دی چې خپل د قانون جوړونې صلاحیت د ژوند په اړدوړ په ځینو دودونو کې چې د تقنني ارزښت یا اقتصادي او اجتماعي لارښود له رایه ورکوونکو څخه ترلاسه کوي، په همدې ترتیب په هغو لارو کې چې د بشرحقوق تضمیني څېره خپله کړې په لاندې ډول دي...

۱ ـ د مقننې، اجرائې او قضایه قوې بیلوالی ترڅو د هغوی قدرت مالوم او وپلټل شي.

۲ ـ له تقنني پلوه ځارنې ترهغه وخته پورې تضمین کیږي ترڅو چې قوانین د اساسي قانون په چوکاټ کې ځای لري.

۳ ـ حقوقي ځارنه باید ترهغه وخته تضمین ، چې ټولې سازماني او فردي پربکړې د اساسي او نورو قوانینو په چوکاټ کې ترسره شي.

۴ ـ پارلماني استازیتوب چې په بشرحقوقو کې تخصص یا وړتیا لري؛

۵ـ په مستقیم ډېموکراتیک نظام کې د پوښتنو او لیکونو له لارې د وګړو مستقیمه ځارنه؛

۶ ـ د اطلاعاتي او تبلیغاتي وسایلو له لارې د ګوندونو په وسیله د وګړو غیر مستقیمه ځارنه؛

۷ ـ د بشرحقوقو لپاره ځانګړې محکمه یې اطلاعات لکه: په استرابورک کې اروپایي محکمه؛

ژ ـ حقوق عبارت دي له:

لومړی ـ سنتي حقوق او ازادی؛

دویم ـ نوي حقوق (اقتصادي او اجتماعي).

ـ سنتي حقوق او ازادی، قانوني صلاحیت او ازادی په بر کې نیسي...

۱ ـ په عمومي ډول برابروالی (مساوات) عبارت دی له:

الف ـ د قانون په وړاندې برابروالی (مساوات).

(c) ketabton.com: The Digital Library

بـ د عدليې قوې په وړاندې برابروالی؛

چ ـ په ټاکلو او چوپړتیاوو کې برابروالی؛

۲ـ په ټولنیزو مکلفیتونو کې برابروالی عبارت دی له...

الف ـ د مالیاتو په ورکولو کې برابروالی (مساوات).

ب ـ په عسکري چوپړتیاوو کې برابروالی؛

∏ـ سیاسي حقوق عبارت دي له...

الف ـ د ټاکلو یا ټاکل کیدو حق؛

ب ـ په ټولپوښتنې سره د نظرونو څرګندولو حق؛

IIIـ د فرد په مادي ګټو پورې اړوندې ازادی:

۱ـ شخصي ازادی؛

۲ـ د ملکیت یا مالکیت ازادی؛

۳ـ د شخّصي کوډ لرلو ازادی؛

۴ـ د کار سوداګری او صنعت ازادی؛

VI ـ د فرد په معنوي ګټو پورې اړوندې ازاد...

۱ـ د دین او عبادت ازادی؛

۲ـ د فکر او سازماندهي ازادی؛

۳ـ د زده کړې او روزنې ازادی؛

VIـ نوي حقوق عبارت دي له:

۱ـ اقتصادي ازادی؛

۲اجتماعي ازادی؛

∏ـ اجتماعي حقوق په لاندې ډول دي...

۱ـ د کارکولو حق یانې د کسب او له کړاو پرته د استخدام د ټاکلو حق چې دا حـق د استراحت او ارامتیا حق په نوم هم یادیږي.

۲ـ د اجتماعي او روغتیا ساتنې حق چې عبارت دي له: اجتماعي او رغتیایي بیمـه، وړیا درملنه، د مور او ماشوم د ساتنې تضمین، د عمومي مصیبتونو د قربانیانو ساتنه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغو وګړو ساتنه چې د هیوا د ساتنې په جګړه کې یې ونډه اخیستې وي او د شهیدانود کورنیو ساتنې حقوق دي.

۳ـ د زده کړې او روزنې حق عبارت دي له: په څوو مرحلو کې په وړیا توګه زده کړه، تر مالومې مرحل پورې د زده کړې جبري کول، د عرفاني چوپړتیاوو په وړاندې کولو سره لکه: کتابتون او په عمومي ډول د اطلاعاتي وسایلو د اختراعاتو او پلټنو هڅونې.

۴ـ په ټولنو اواتحادیې جوړونه کې د شمولیت حق د اتحادیې ونډه داده چې د غړو په استازیتوب له اړوندې اداري سره خبرې وکړي.

VIIIـ اقتصادي حقوق عبارت دي له...

۱ـ د دولتي پروژو د مالکیت له پلوه د هغو دولتونو لپاره چې د فردګرایې په اصولو ډډه لګوي) ملي اقتصاد ملاتړ او انحصارات منع کیږي همدا ډول د دولت لپاره یو مکلفیت موجود وي، چې کافي کانونه د دولت د اتباعو د اړتیاوو د پوره کولو لپاره کشف او استخراج ګړي.

۲ـ له سوسیالیستي له پلوه دولت د ټولو تولیدي وسایلو څښتن دی او خصوصي مالکیت په کوچنیو کرنیزو ملکیتونو او صنعتي کسبونو بند وي(قید)

۳ـ نشو کولای په ننې قلمرو کې د بشرحقوقو ټولې لاسته راوړنې په بشپړه توګه وارزوو نو پر همدې اساس ځینو عناصرو ته یې په لاندې ډول اشاره کوو.

۱ـ کلاسیکي برابروالی یوازې قانوني او رسمي بڼه لري، له کومه ځایه چې ټول وګړي ورځخه ګټه نشي اخیستلای او برابروالی یې عملاً د لاسرسي وړ ندی، د واقعیت له پلوه برابروالی یوازې یو شعار دی ځکه که داسې نه وای نو په سویلي افریقا او متحده ایالاتو کې به نژادي تبعیض او په اروپا کې به د ښځو له حقوقو څخه ناوړه ګټه نه اخیستل کیده.

۳ـ له کلاسیکي پلوه رسمي ازادۍ کومه مثبته پایله نلري یوازینی ارزښت یې د دولت د منفي لیدنې په مخینوي او له هغو څخه ناوړه ګټه نه اخیستل دي، یوازې قدرت لرونکي وګړي کولای شي دا کار عملي کړي. دا ډول ازادۍ ددې سبب ګرځي چې موجوده قوه نوره هم قوي او وګړي شتمن کړي. په پایله کې هغه دولتونه چې په فردګرایې ډډه لګوي خو سوسیالیستي اواجتماعي مفکورې کاروي او ګټه ورځخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخلي نو دا د نويو حقوقو اړوند نوي تصاميم او پريکړې رامينځته کوي دولت هم په خپله نوې څېره کې له بشرحقوقو سره منفي چلند يا سلوک کوي.
که څه دولت پدې مجبور دي چې د ترلاسه کولو لپاره يې پوره هڅې او کوښښونه وکړي خو دا يوازې يو سياسي مکلفيت دی.
بېلګه: فرد ددې توان لري چې دولت ديته مجبور کړي څو خپله روغتيا او د اجتماعي بيمې ساتنې دنده ترسره کړي، په همدې ډول فرد حق نلري چې د يوشي ترلاسه کولو په لاره کې چې اداره ورسره موافقه نه وي له دې اداري څخه استازيتوب وکړي، د بوديجې اړوند تصاميم چې رايه اچوونکي د مالياتو تسليمولو ته مجبور وي د فرد له مسوليت څخه بهر دی دولت تر وروستنې کچې هڅه او کوښښ کوي چې د ډېرې مالیې له اخيستلو څخه لاس واخلي ځکه دا وېره چې ګواکې رايه اچوونکي به خواشيني او ستړي شي، سوسياليستي هيوادونه يوازې د مادي حقوقو څخه ساتنه کوي او له معنوي ازاديو اوحقوقو څخه مخ اړوي، دا امر ددولت او افرادو ترمينځ په اړيکو کې د ترينګلتيا سبب ګرځي، ځکه په افرادو کې دا احساس پيداکيږي چې هغوی د معنوي ازادۍ له ګټې اخيستنې څخه محرومېږي.
پداسې حال کې چې هغه معنوي ازادۍ او حقوق کټ مټ د مادي ازادۍ په څېر ارزښتمن دي.
۴ ـ په تشه شعاري بڼه د بشرحقوق اعلان په خلکو هيڅ اغيز نلري، په همدې سره د هغوی لپاره قوانين رامينځته شول چې په ډاډ توګه يې تضمينوي.
بېلګه: کله چې قانون د يوې شخصي ازادۍ ځای په پآم کې نيسي نو د قانوني بند لپاره يې شرايط ټاکلي دي، يا کله چې قانون د خصوصي ژوند درناوی په پام کې نيسي نو د هغو د کورنيو او اشخاصو د پلټنې لپاره ځينې محدوديتونه رامينځته کوي.
۵ـ هغه حقوق او ازادي چې قوانينو او کنوانسينونو کې ځای پر ځای کړای شوي دي او پداسې توګه ورته ځای ورکړل شوی چې د قوانينو ټولې برخې په پام کې نيسي د حقوقو د پلي کولو د ارادې نشتون د هغوی د وراثت په علمي او عملي برخه کې بې توجه يې څرګندوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېلګه: علمي او عملي وراثت، د جنايي قانون اړوند اړونه يا اصـول چـې لـه نړيوالـو کنوانسينونو څخه کورنيو قوانينو ته اجازه ورکوي بايد په لاندې بڼه وي.

د قانونيت اصل، د مناسب قانون پلي کول، د انسانانو حقوق چې د جزا قانون له خـوا ملاتړ کيږي، د جزا ځانګړ تياوې، له ځوانانو سره چلند، عادلانه محکمه، فرد بايـد پـه جرم سره يوځل محاکمه شي، د محکمې په اشتباه سره د تاوان ورکولو حق، له بندي سره قانوني چلند د سلوک کچه محدوديږي.

۶ـ د نړيوالو کنوانسينونو هوډ او اراده دا وه چې د بشرحقوقو په ملاتـړ سـره ورتـه نړيواله صبغه ورکړي خو د ملي حاکميت د اصل په پآم کې نيولو سره په کورنيو چارو کې د بهرنيو هيوادونو د لاسوهنې مخنيوی او د داسې يوې نړيوالې وسـيلې کمښـت چې د دولت له لوري د بشرحقوقو او بشري ازاديو اساسي ازادۍ تضمينوي.

دا ډول ملاتړ هيڅکله له بريالیتوب سره نشي يوځای کيـدای، د بشـرحقوقو ملاتـړ اروپايي ټرون په اوسني وخت کې تر ټولو پرمختللی کنوانسيون ګڼل کيږي، که څـه هم نه په دې ندي توانېدلي چې دا حق په يوې رسميت پېژندل شوې چـوکۍ بانـدې کينوي، چې قانوني اقدمات د بشرحقوقو تر ځانګړ تياوو يا محکمې پورې تعقيب کړي، فرد کولای شي خپل شکايتونه د بشري حقوقو ځانګړې اروپايي کميتې ته وسـپاري ترڅو هغه شکايت محکمې ته وښايي.

د اروپايي هيوادونو د بهرنيو چارو وزيرانو اړوند کمېټه دې ډول قضيو او شکايتونو ته ځانګړې شوېده.

په ۱۹۵۹ او ۱۹۵۶ کلونو کې يوازې نهه قضيې محکمې ته راجـع شـوې دي خـو پـه ۱۹۵۵ـــ ۱۹۶۹ کلونو کې کمېټې ۳۸۰۰ قضې وپلټلې او په اړه يې قضاوت وشو چـې له ډلې څخه يې ۳۶۰۰ ونه منل شوې او يوازې پر ۲۰۰ قضيو باندې يې بحث وشو.

اروپايي کميټه د سنتي، اقتصادي او اجتماعي حقوقو په پرتله د بهر ازاديو څخـه پـه ډېر کمه کچه ملاتړ کوي. همدا ډول د دولت د حاکميت اصل چـې پـه اسـنادو کـې ترتيب شوی او دا د ټرون په څېر پکـاروړل کيـږي او ددې تـاثيرات يـې پېچلـې او محدودې کړې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

2: په اسلام کې حقوق: حق په عربي ژبه او فقه ړکېږغه څه ته وايي چې په دين کې د څښتن تعالی له لوري انسان او د انسان له لورې ټولو خلکو ته ورکړل شوي وي.

حق څلور برخې لري

۱ــ له پيسو سره د پرتله کولو وړ، له ګټې سره د يو ثابت بدن پرتله لکه په يوه کرايي کور کې اوسېدل، يا د يو عمل څخه ځان ساتل، د خاوند له اجازې پرته کورته څوک راوستل.

۲ــ هرڅوک حق لري که انسان وي که څښتن تعالی وي.

۳ــ ټول وګړي يو پر بل حق لري. (لکه د دندې ترسره کول).دا حقوق لکه: په ښځې د خاوند او په خاوند د ښځې د پيروي حق، په شتمنو وګړو د خلکو حق، د زادۍ حق.

۴ــ د حق قانونيت د مقننه قوې له خوا د تصويب په مانا سره دی، حق ددې ويشنو پر بنسټ توپير لري او له هماغې مخې ويشل کيدای شي.

الف ــ مجرد او مشخص حق

۱ــ مشخص حق هغه حق ته ويل کيږي چې يوځای موجود وي او خارجي بڼه پيداکړای شي.

دغه حقوقعبارت دي له: له شيانوڅخه د ګټې اخيستنې ، د طلاق او د مجازاتو حق، د پلار له خوا د بچيانو ملاتړ او طبي حقوق لکه: د ژوند او برابرۍ حق، له غير مالي پلوه د زيان جبران او د ا جبران بايد په پيسو وشي لکه: د مجازاتو اوطلاقو حق او يا امکان لري چې په پيسو جبران نشي.

۲ ــ مجرد حق هغه حق ته ويل کيږي چې په يو معين ځای کې موجود خو مشخص نه وي.

ډاکټر ابوسينا ددې حق اړوند خورا ډېر مثالونه وړاندې کړي دي لکه:

د غوښتنې حق، د ټرون حق، د قسم حق، سياسي حقوق، په عامه تصدي کې د کارحق، کلتوري حق لکه: د کتاب ليکلو او اختراع حق او داسې نور.....

فقها دا مجرد حق د ملکيت په توګه ګڼي ځکه هغه په داسې شيانو محدودوي چې د ترلاسه کولو وړ او د خلکو په وړاندې ارزښتمن وي په همدې سره امکان لري چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجرد حقوق له مالي او غير مالي چې د زيان جبران يې نه وي شوی نو مړي ته يې نه وړل کيږي.

ب ـ قطعي او نسبي حقوق

قطعي حق په بشپړه توګه روښانه او څرګند دی، او سرچينې ته اړتيا نلري لکه: د روژې په مبارکې مياشت کې روژه نيونې ورځې يا د يو محصول ارزښت.

۲ـ نسبي حقوق د روښانتيا او تشريح لپاره يوې سرچينې ته اړتيا لري او دا سرچينه يې د مثبتو او منفي قطبونو ترمينځ موجوده وي، لکه د يو ماشوم د پلار مناسبه دنده چې د هغوی د ډوډۍ او جامو پيداکولو وسيله ده.

يوه ميرمن بايد په ډيرې درناوي پرېښودل شي (طلاق شي).

ای محمده! ښښنه پرځای کړه، په خواخوږۍ سپارښتنه وکړه او له ناپوهانو مخ واړوه.

کفارت: لسو بيوزلو افرادو ته په اوسط ډول خواړه ورکول او اندازه يې دومره وي چې بيوزله پرې خپله ښځه او بچي تغذيه کړي.

ج: د خدای ج او بنده ګانو حق(حق الله او حق العبد):

حق الله د يوې ډلې د حق په مانا ده، ځينې ددې لپاره په حق الله نومول کيږي چې د درناوي وړ وګرځي ددې سربيره اشخاص هم موجود دي لکه:

نوي پيداشوي او ماشومان چې له خپلو حقوقو څخه ساتنه نشي کولای نو لازمه ده چې د هغوی حقوق د خدای د حق په نوم ملاتړشي.

فقها حقوق په څلور برخو ويشي

۱ـ د خدای ج لپاره مشخص حق؛

۲ـ د انسانانو لپاره مشخص حق؛

۳ـ دواړه حقوق يو له بل سره اړيکه لري خو د خدای حق غوره والی لري.

۴ـ دواړه حقوق يو له بل سره اړيکه لري خو د بنده حق غوره والی لري لکه: مجازات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم او څلورم ډولونه د حق الله او حق العبـد ګـډ جوړښـت دی چـې د دوه اړخیزه یا متقابل حق په نوم یادیږي.

د ژوند کولو حق، عقل، له شتمنۍ څخه ملاتـړ او لـه وبـرې څخـه روغتیـا او ازادی(پیسې اوملکیت) حق، له دې پلوه حق الله ددې امانتونو سـاتونکی دی پداسې حال کې چې حق العبد او حق الله د هماغو ګټو ساتنه کوي.

ددې دوه اړخیز حق په پلټلو کې باید هڅه وشي او دا مالوم شي چې د کوم یو غوره والی وړاندې او یا لومړیتوب لري.

که چیرې د خدای حق (حق الله) غوره وو انسانان حق نلري چـې تـرې نـاوړه ګټه پورته کړي دغه راز حق نلري چې پدې برخه کې خپله روغتیا او ژوند پـه خطر کې واچوي او یا خپلې پیسې بیځایه ولګوي.

له دې سره سم حقوق په دوه بڼو (شکل) دي

۱ـ د خدای غوره حق چې د حق الله په نوم یادیږي.

۲ـ د بنده غوره حق چې د حق العبد په نوم یادیږي. لکه فرض عبـادت(لمونځ او روژه).

ب ـ د ټولنې د ساتنې په مانا؛

ج ـ د هغو افرادو د حقوقو د ساتنې په مانا ده چې پخپله د خپلو حقوقو ساتنه نشي کولای؛

حنفي مذهبي حق الله په اته وو مقیدو برخو ویشي:

۱ـ د عبادت ځانګړي اعمال ـــ لمونځ، ذکات او حج هغه دندې دي چې دینـي احکامو د ټولنې لپاره ضروري ګڼلي دي.

۲ ـ ځانګړي مجازات لکه ـــ زنا، غلا او د الکولي مشروباتو څښل چې د ټولنې د ساتنې لپاره ترسره کیږي.

۳ـ محدود مجازات لکه ـــ له میراث څخه قاتل بې برخې کول، دا ددې لپـاره محدود دي چې قاتل ته مثبته جزا ورنه کړل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ ـ د هغو حقوقو لپاره چې د مجازاتو او عباداتو ترمینځ واقع دي لکه ـــــ کفاره یانې د غیرقصدي قتل د دیت ورکول یا په روژه خوړلو یا د قسم په ماتولو د دیت ورکول دي.

چې پدې سره په انسان کې د عبادت یو ډول احساس رامینځته کیږي ځکه هغه د خدای د اوامرو په توګه ګڼل کیږي او دا امر په ځای کیږي په عین وخت په هغوی کې یو ډول د د تقبیح احساس پیداکیږي، ځکه د هغوی ارتکاب د خدای تعالی له اوامرو څخه سرغړونه او ورسره سمه ګناه ګڼل کیږي.

۵ـ د عباداتو په ځینو اعمالو کې یو مرستندویه احساس موجود وي. لکه د روژې خوړلو کفاره، دا هم یو ډول عبادت دی ځکه انسانان خدایتعال ته نږدې کوي او له نورو سره د مرستې مانا هم لري.

۶ـ هغه حکم چې د عبادت د اعمالو احساس پکې وي لکه عشر چې د مسلمانانو په کرنیزو ځمکو یو ډول مالیه وي.

۷ ـ ښکاره حق لکه د شتمنی پینځمه برخه یا هغه ګټور د اړتیا توکي چې د ځمکې لاندې پیداکیږي چې د ټولو د هوسایني په لاره کې ولګول شي پداسې حال کې چې د پیداشوې خزانې ¾ برخه د هغه د خاوند حق دی.

د خدای تعالی د حقوقو د پولو ټاکنه د حنفي مذهبو له لوري پدې بڼه عبادت او مجازات په عین وخت کې د خدایتعالی او ټولنې د حقوقو ترمینځ د پولو ټاکل هم دي، دغه راز د ټولنې حقوق بیلابیل او خورا پراخه بڼه لري او دا ټول باید په پام کې ونیول شي د ټولنې اړتیاوې باید تجدید نظر (بیا کتل) شي.

دا ډله حقوق په دوه برخو ویشل کیږي، او دې قراني ایت ته په پام سره چې: (که چیرې تاسو د انسانانو ترمینځ پریکړه کوئ نو عادلانه پریکړه وکړئ) دا ډله وایي د خلکو ترمینځ د پریکړې پر وخت حقوقو ته په دوه لاندنیو ډلو کې ځای ورکول کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ــ دا چې حقوق د ټولو انسانانو لپاره وي نو نبايد ځانګړو خلکو ته په پام کې ونيول شي برعکس بايد دټول اړتياوې په پام کې ونيول شي دغه حقوق د خدايي مجازاتو او حقوقو په نوم يادېږي.

د بيلګې په توګه: پدې حقوقو کې د غلو، زناکوونکو او د وصيت او ملکيت په مسايلو کې د داوري مجازات شامل دي.

۲ ــ د انسان يا بشر حقوق د خصوصي حقوقو په نوم يادېږي. لکه خصوصي حق، ټول هغه انسانان چې دحق څخه برخمن دي کولای شي هغه ترلاسه يا هم ترې تير شي يانې دا ددې واک لري چې له خپلو حقوقو سره هر ډول معامله وغواړي کولای شي.

د بېلګې په توګه: ديت دا د وينې ارزښت هغه اندازه ده چې د يو چا کورنۍ ته ورکول کيږي چې د بل په ذريعه وژل شوی وي هغه څوک چې دا حق لري نو ددې صلاحيت هم لري چې دا اندازه قيمت ومني او يا هم پخپلې غوښتنې سره له دې حق څخه تير شي.

ددې حقوقو په زياتوالي سره ځيني شيان موجود دي لکه هغه مجازات چې ورسره حق الله او حق العبد رامينځته کيږي، له مجازاتو څخه يوه عمومي ګټه ترلاسه کيږي چې له يوې خوا د ژوند ساتنه کوي او له بلې خوا د قاتل په وړاندې د مقتول د کورنۍ غوسه او قهر له مينځه وړي دغه راز د خصوصي حقوقو په اړه نشو کولای دا ډول فکر وکړو چې ګواکې ټولنه پکې کوم حق نلري. برعکس پداسې حالاتو کې لکه: جګړه، بحران، ناروغۍ او سيلاب ځپلې هم له ځينو حقوقو څخه برخمن دي.

له دې سره سم د خصوصي حقوقو خاوند دا حق نلري چې هر ډول يې زړه وغواړي ګټه ترې پورته کړي.

په ريښتني توګه له دوه لارو څخه يو ټولنه عمومي حقوق لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ـ څه ډول چې څښتن تعالی د خصوصي حق لرونکي لپـاره د هغـه شخصـي ګټې هم په پام کې نیولې دي په هماغه ډول یې د هغوی د ټولنې ګټو تـه هـم پاملرنه کړې ده، پردې اساس خدای تعالی انسان ددې لپاره له بیځایه لګښـتونو څخه منع کړی چې زیان یې ټولې ټولنې ته ونه رسیږي. ځکه دا پیسې څښتن تعالی نورو ته د ذکات او عشر لپاره ځانګړې کړې دي.

خدایتعالی پخپل کتاب کې فرمایلي دي:

ژباړه: شتمنی مو په ناسمه توګه مه کاروئ کومې پیسې چـې خـدایتعالی پـه واک درکړي هغه وساتئ، هغوی چې ورباندې سره او سپین زر پیري او د خدای په لاره کې یې نه لګوي نو هغوی ته به په راتلونکي کـې یـوه دردنـاک زیـری ورکړل شي.

۲ـ د خصوصي حقوقو خاوند پداسې ډول باید له خپلو حقوقوڅخه ګټه واخلي او ورسره معامله وکړي چې نورو ته پکې زیان ونه رسیږي، او ټولنه هم دا حـق لري چې داسې اشخاص چې ګټه اخیستنه یې ټولنې ته زیان اړوي منع کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حق الله او حق العبد ځانګړتياوې

حق الله ځانګړتياوې:

۱ـ له هغه څخه څوک انصراف او سترګې نشي پټولای؛
۲ـ ټوله مسلمانان په ځانګړې توګه د اسلامي فقهې عسکران او پيروان مجبور دي چې د ساتنه يې وکړي.
۳ـ امام ددې موکل دی چې عمومي مجازات تحميل کړي.
۴ـ که د حق الله په وړاندې جرم يو ډول او په پرلپسې توګه وي نو مجازات هم بايد مجرم ته په يو ډول ورکړل شي، خو که جرم په پرلپسې توګه او يو ډول نه وي نوبايد ورته د هر جرم جلا سزا ورکړل شي.
۵ـ ددې حق مجازات وارثانو ته نه ليږدول کيږي پدې مانا که قاتل قتل وکړي نو نبايد وارثان يې د جرم سزا ووينې.
۶ـ ټول خدايي حقوق د بښلو وړ کيدای شي، ځکه چې له دې لوري خدای تعالی ته هيڅ زيان نشي رسيدلای.
يادونه: د حق العبد لپاره مجازات ممکن ځانګړي، جريمه ياهم د ضمانت په ډول وي.

د حق العبد ځانګړتياووې

۱ـ کيدای شي په حق العبد کې انصراف رامينځته او ونه غوښتل شي.
۲ـ ددې حق مجازات پخپله د حق لرونکي له خوا ترسره کيږي بل شخص له هغه څخه د انصراف حق نلري.
۳ـ ددې حق مجازات وارثانوته ليږدول کيږي له دې خبرې څخه موخه داده چې د مقتول وارثان خپل د قاتل له وارثانو څخه غوښتلای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ ـ په شتمنیو اوپورونو کې ټاکل شوی حق

په شتمنۍ کې حق پدې مانا چې یو یې د داین او بل د مدیون په شکل نیول کیږي، په مالي پورونوکې شخصي حق، لکه: کرایي کور یا غیرمالي لکه: قضایي لمونځ دی. څوک چې مدیون دی باید دا حق په مطلق ډول سره ادا کړي.

مثلاً: د کور کرایه به هرومرو ورکوي، او قضا شوی لمونځ به په قضایي ډول ادا کوي یا ددې امکان هم شته چې په منفي ډول ادا شي لکه: د یوې ودانۍ د جوړول منځپانګه.

ددې حقوقو د ادا کولو ډول د مدیون د ذهني توان سره مناسب او حالت او ماهیت سره سم توپیر کوي.

دا دوه ډوله حقوق ځانته ځانګړي قوانین لري

۱ـ په پور(قرض) کې حق غوښتلو ته اړتیا نشته پداسې حال کې چې په شتمنیو کې حق غوښتلوته اړتیا نشته.

۲ـ کېدای شي په پورونو کې حق وځنډول شي او یا ورځخه صرف نظر راشي خو په شتمنۍ نه حق ځنډول کیدای شي اونه هم ترې تیریدل کیږي.

۳: کله چې د شتمنۍ خاوند مړ کیږي، نو حق پر شتمنۍ ساقطیږي(غورځول).

بیلګه: کله چې د یو کور خاوند یو قرار داد له مخې خپل کور پلوري نو که چیرې د کور سپارلو څخه وړاندې د کور خاوند مړ شي نود کور پلورنې قرارداد قانوناً فسخه کیږي خو دپور په حق کې د قرارداد اعتبار پخپل ځای پاتې کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــ ـ قانوني او ديني حقوق

که څه هم ديني حقوق له ديني احکامو سره سم څرګند او مالوميږي خو د قوانينو پر بنسټ نشي ثابيتديلای ، لکه لمونځ او حج، قانوني حق هم د ديني احکامو سره سـم مشخص شوي هم د قوانينو پر بنسټ ثابيتديلای شي.

په اسلام کې خپلواکي:

بنسټګرو ديني قضاوت د ترسره کوونکو د اعمالو په برخه کې که دنـده او کـه ټاکنه د څښتن تعالی د کلام له مخې تعريف کړی دی.

الف: قضاوت د يو عمل د ترسره کولو يا برعکس نه کولو په مانا دی، فاعل د يو خپلواک انسان په توګه حق لري چې يوه عمل ترسره او يا يې له ترسـره کولـو تير شي.

ب ـ ټوله ايز اصل دادی که چيرې کوم روښآنه امر موجود نه وي پدې اړه چـې انسان ازاد دی ترڅو يو عمل ترسره کړي يا برعکس ونکړي، که کوم ايت يا هم امر نه وي موجود نو جرم ورسره هم نه شته او نه هم سزا موجوديدلای شي.

څښتن تعالی فرمايي: ترڅو چې زه پيغمبر درونه ليږم نو مجازات بـه مـو هـم نکړم په اساسي اصولو کې دا اصل موجود دی.

نود ايت يا امر څخه وړاندې د فاعل د اعمالو په وړاندې هيڅ ډول قضاوت نشي ترسره کيدای دغه راز (د شيانو او اعمالو سرچينه ازادي ګنـل کيـږي) دا دوه اصول پدې مانا دي، وړاندې له دې چې کوم عمل ته جرم وويل شـي بايـد يـو ايت يا امر هغه په روښانه ډول سره منع کړي.

د ـ د خپلواکی په اړه د دين نظريه څښتن تعالی ته راجع کيږي.

چې د يو عمل د کولو يا هم نه کولو په برخه ورکړل شـوی وي، چـې ددې ډول اجازه ويونکی وي ممکن داسې يو عمل نه سپيڅلی او نـه هـم د منلـو وړ وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پردې بنسټ که خدایتعالی اجازه نه وې ورکړي نو د یو عمـل د ترسـره کولـو لپاره ازادي نشته یاپه بل ډول نور دهغه عمل د ترسره کول د فاعل لـه لـوري منع دی.

د ازادو اعمالو ډولونه

۱ـ امام غزالي خپل ځان ته په پاملرنې سـره د اعمـالو کلمـه پـه درې برخـو ویشي:

الف: د سرچینې په پلټلو سره د منښت یا نه منښت لپاره د خدایتعالی له لوري کوم تقنیني او مشخص امر وجود نلري.

ب ـ دین انسان ته د یو عمل ترسره کولو یا هم نه کولـو د ټـاکلو حـق نـه دی ورکړی.

ج ـ دین د ټاکلو یا نه ټاکلو په برخه کې څه ندي ویلي خو دا نښاني وجود لري چې د یو عمل ترسره کول یا نه کول یو ډول دي چې فاعـل یـې بایـد پـه اړه تصمیم ونیسي.

له دې سره سم امام غزالي ازاد عمل په دوه برخو ویشي.

دین د یو عمل د ترسره کولو یا برعکس واک فاعل ته ورکړی، دین د یو عمـل کولو یا نه کولو په اړه روښانه حکم نه دی صادر کړی.

۲ـ د یو دلیل په توګه چې د یو عمل ترسـره کولـو پـه برخـه کـې پوښـتنه رامینځته کیږي:

السهتي (عالم) ازاد عمل په دریو برخو ویشلی دی:

۱ـ د عمل د مخنیوي لپاره دلیل؛

۲ـ د عمل ترسره کولو لپاره دلیل؛

۳ـ د یو عمل ترسره کولو یا نه کولو څخه وړاندې دلیل وجود نلري او ترسـره کوونکی یې په ترسره کولو کې ازاد وي، پدې مانا چې خدایتعالی نه هغه ته امر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي چې ترسره يې کړي او نه د برعکس لپاره بلکې هغه يې ازاد پـرې ايښـي دی او کولای شي پخپله خوښه يو عمل ترسره يا هم ترې تير شي.

۳ـــ السهتي د ازادۍ ډولونو او ټوله ايزتوب ته په پـام سـره د ازاد عمـل پـه څلورو برخو په لاندې توګه نظر ورکوي.

۱ـ هغه څيزونه چې يو ډول ازاد او په بشپړه توګه د اړتيا وړ وي لکـه: خـوړل، څښل چې کاملآ د اړتيا وړ دي خو که چيرې ونه شي نو انسان ته زيان رسوي.

۲ـ هغه شيان چې يوډول ازاد خو په بشپړه توګه د اړتيا وړ وي خو دومره اړين او ضروري نه وي؛ لکه زيات خوراک، او اضافي جامې پيرل او داسې نور .....

۳ ـ هغه شيان يو ډول ازاد خو په بشپړه توګه منع وي، لکه په قسم کولو اخته، د بچيانو په وړاندې د ژبې ناوړه کارول.

که څه هم د سرچينې له مخې چې دوی ته نه امر شوی او نه هـم تـرې منـع کړای شوي، ترسره کول يې ازاد او ځان پرې بلدول منع دي.

۴ ـ هغه شيان چې يو ډول ازاد خو په بشپړه توګه کرکجن وي لکه: د ويونکـو مارغانو غږ ته غوږ نيول، د تفريح له ځايونو څخه تاويدل که څه هم دغه اعمال د سرچينې له مخې ازاد دي خو هغه کرکجن وي کله چې د اختـه کيـدو بنـه ځانته خپله کړي.

۴ ـ الغفاري د ازادۍ عمومي او تصادفي کيدو ته په پآم سره اعمال په عمـومي او نسبي ازادي ويشي.

د هغه په وينا امکان لري چې فاعل په بشپړه توګه د يو عمل په ترسـره کولـو کې ازاد وي او يا دا چې دا ازادۍ ممکن چې ځانګړی علت ولري او فاعل د هغه علت په موجوديت سره ازاد وي.

۵ـــ د ازادۍ سرچينې ته په پام سره داسې ويشنې هـم موجـودې وي چـې ورسره سم ازادي يا د خدايتعال يا هم د بنده له خوا ورکړل شوې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶ــ خصوصیت او عمومیت ته په پام سره د ازادۍ عملیه په خصوصي او عمومي ازادۍ ویشل شویده، د خدایتعالی عمومي اجازه د عمومي ازادۍ سبب ګرځي، لکه هغه کار چې خدایتعالی یې د ترسره کولو اجازه ورکړې وي.
او د خدایتعالی خصوصي اجازه د خصوصي ازادۍ سبب ګرځي لکه کوم شخص چې یوې ښځې ته قرانکریم په مهر کې ورکړي، نه د واده د پیسو په توګه.
۷ــ د ازادۍ علت ته په پام سره د استعمال او لګښت ازادۍ موجودې وي، د لګښت ازادۍ پدې مانا ده چې که مقننې منصف هئیت (خدایتعالی) او که د بل شخص له لوري د یو شي د مصرفولو، لکه: ښکار یا د اوبو استعمال اجازه واخیستل شي.
د استعمال ازادي ځینو شیانو استعمال یا استفاده لکه جماعت، عمومي پارکونه، په کتابتون کې د کتاب لوستلو په مانا ده چې مقننه هئیت (خدایتعالی) له خوا ورته ورکړل شوي دي.

د انسان د حقوقو او ازادیو ترمینځ توپیر

پدې برخه کې له انسان سره دا پوښتنه پیداکیږي چې دا د انسان له حقوقو سره یو ډول که د حقوقو یوه برخه ده له حقوقو سره توپیر لري؟
دا مسئله مخکې له مخکې د قوانینو په موضوع کې مطرح شوېده، ځینو قانون جوړونکو ویلي چې عمومي ازادي عامه حقوق دي هیڅوک هغه په یوازې توګه نشي درلودلای پدې ترتیب د ازادي مانا له حقوقو سره په بشپړه توګه مطابقت نه کوي همدا ډول ازاد هغه وخت د حق مانا مومي چې په وړاندې یې تیری وشي.
د قانون سره سه ازادۍ د ټولو وګړو لپاره د یو عمل ترسره کولو اجازې په مانا دی، که چیرې پدې ازادۍ تیری وشي نو قانوني حق منل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دبیلګې په توګه: د یوشي د خاوند کیدو واک ته ازادي ویل کیږي خو ملکیت پخپل ذات کې یو حق دی له دې سره سم واک د حق ترلاسه کولو توان ته ویل کیږي.

مشاجره د محدودې یا پراخې پکار وړنې، مشاجرې د انسان اساسي حقوق او صلاحیتونه چې پخپلې مانا سره حقوق دي. د حق او دندې تړاو ددې امر لامل ګرځي چې قانون جوړونکي د واک څخه د حق نوم لیږې کړي.

اساسآ ستونزه دلته ده چې ایا حق یو قانوني شی دی او قانون هم ورڅخه ملاتړ کوي؟ ایا حق یو اخلاقي او طبیعي شی دی او قانوني ملاتړ لري؟

په اسلامي فقه کې لیدل کیږي چې د جواز اصلاحات او ازادۍ په زیاته کچه یو د بل پرځای کارول کیږي له دې سره سم ددې په ناسمې پکاروړنې سره اصلاحات له ګډوډۍ سره مخ کیږي.

د حق کلمه په زیاتو مواردو کې کارول کیږي

الف: دا کلمه ددې لپاره کارول کیږي څو وښایي چې یو فرد د نورو په وړاندې کوم مکلفیتونه لري یا په یاد ولرئ لکه د اتباعو حق په حکمرانانو او برعکس د حکمرانانو پر اتباعو.

ب: دا کلمه په کورنیو اړیکو کې د شخصي حقوقو اړوند کارول کیږي لکه په خاوند د میرمنې اود میرمنې په خاوند حق.

ج: دغه راز دا کلمه د ثابتو شیانو یا اوامرو لپاره چې باید ترسره شي کارول کیږي لکه چې څښتن تعالی فرمایي: دمومنانو مرسته پر مونږ واجب ګرځیدلی ده.

د: دا کلمه د مالي حقوقو لپاره هم کارول کیږي، خدایتعال فرمایي: اود هغه په شتمنۍ کې د بیوزلانو او ګدایانو حق منل شوی دی.

هـ ـ دغه کلمه د انساني او اخلاقي اعمالو لپاره لکه د وروروليِ او ملګرتیا حقوق او د ګاونډیانو حقوقو لپاره کارول کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وـ دا کلمه د عمومي حقوقو تر عنوان لاندې چې د ټولـو وګـړو دنـده هـم ده کارول کیږي.

الغرافي د حق د مرحلو ترمینځ یوپیر کوي اوداسې مثال راوړي:

۱ـ که چیرې مسلمانانو په جګړه کې غنیمتونه په لاس راوړي نو کیدای شي دا حق ولري ترڅو د خپل حق غوښتنه وکړي.

۲ـ که څوک غواړي چې په یو شریک ملکیت کې خپله برخه وپلوري نو دا حق هم لري چې ټول ملکیت وپلوري.

۳ـ بیوزلان او اړمند حق لري چې له خپلې ګټې څخه په بیت المال کـې ګټـه پورته کړي.

ډاکټر سهنوري دا پایله مومي چې الغرافي د درې حالتونو ترمینځ توپیر کړی... او هغوی ته یې د جواز، حق او بین البین نومونه ورکړي دي.

۱ـ داسې حالت چې یو شخص پکې د یو شي د مالک کیدو توان لکه: د یو نوکر یا قچر پیداکول، واده کول یا د خپلو غلام شویو خپلوانو د اخیستلو توان چـې دا یو جواز ګڼل کیږي.

خو حق ورته نشو ویلای.

۲ـ داسې حالت چې د یو دلیل په راوړلو سره د یو شي خاوند وګرځي لکه: پـه یوه کوچنۍ ځمکه کې ونډه، پخپل شریک باندې د خپلې ونډې پلورل دا ټـول د دلیل په درلودلو سره د شتمنۍ غوښتنې نشي کولای او دا درجـه د حـق او جواز ترمینځ واقع ده.

ډاکټر سنهوري زیاته کړه چې د انسان ملکیت یوازې جواز دی یا هغه واک چې مقننه هئیت یې ملاتړ کوي او له دې لارې هغه تصرف کولای شي که هغـه پـه رښتیا سره هم یو شی تصرف او استعمال کړي نو دلته دغه حق مالکیـت بلـل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مالکیت او جواز ترمینځ یوه درجه وجود لري چې له جواز څخه پورته او لـه مالکیته ټیټه ده.

لکه: که څوک وغواړي یو کور چې خوښ یې شي وپیري نو د کـور د خاونـد د موافقې د ترلاسه کولو څخه وړاندې هغه د دې یا بل کور د تصرف په حالت کې دا شی د جواز په نوم نوموي.

که چېرې دې شخص د کور د مالک موافقه لاسته راوړه نو هغه پدې حالت کې کور تصرف کولای شي پدې ترتیب دا دحق په نوم یادیږي.

د کور د مالک د موافقې څخه وړاندې او دهغې له منلو وروسته د حق او جـواز ترمینځ مرحله ده، څرنګه چې پورته یادونه وشوه انسان دې پوهې ته رسیږي چې بیلابیلې مرحلې تیرې او په هره مرحله کې یې حالت بدلون ومومي.

له یوې خوا حق عبارت دی د یوشي د مالک کیدو د حقوقو څخه او له بل پلوه حق د یو موافقه شوي شي د منښت حالت ته وایي او له دریم اړخه حـق د یـو شي خاوند کیدو ته وایي.

د حقوقو دغه درې بڼې د مقننه قوې له خوا ملاتړ کیږي دلته یوازینۍ سـتونزه داده چې د حق اصطلاح د لومړۍ او دویمې مرحلې اړوند نه کارول کیږي ځکه که انسان دا هر یو حق ونوموي نو په هغه صورت کې به جواز د استعمال لپـاره کوم بل مورد پاتې نشي.

انسان ددې مسئلې د بلې برخې په تشریح کولو کـې دېتـه اړتیـا لـري چـې تشخیص یې کړي چې ایا هغه ازادي چې د مقننه قوې له خوا ورکړل شـوې د شیانو یا اعمالو په مورد کې رښتیا ده؟

که ازادي په کارونو او شیانو کې ریښتني وي نو ازادي نومیږي کنه نو هغـه تـه واک ویل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عامه ازادي

عامه ازادي لکه: له عمومي پارکونو او ښارونو، له ښــوونځيو، روغتــون او نــورو ځخه ګټې اخيستنې ته ويل کيږي.

دغه ازادۍ چې د مقننه قوې يا قانون جوړونکو له لوري ورکول کيږي د عامــه حقوقو په رديف کې ځای نيسي او دولت بايد له خلکو سره د هغې په ګټه اخيستنه کې مرسته وکړي.

عامه واکونه(اختيارات)

هغه ازادۍ چې مقننه هئيت يې د ژوند په کړنو او اعمالو کې انسانانو ته ورکوي عامه واکونه ګڼل کيږي. لکه: د يو شي مالکيت، د محفلونــو جــوړول، ازادي، له يو ځای ځخه بل ځای ته د سفر کولو حق.

ټول سياسي او فرهنګي حقوق، لکه: د ټاکلو حق، د نظر څرګندولو حق، د فکر ازادۍ او نور.... ازادي پدې مانا ده چې ټول انسانان له خپلــو حقوقــو ځخه يو ډول ګټه پورته کړي او د هر څه ترســره کولــو واک پخپلــه ولري او ټولو ته د ګټې اخيستنې لپاره ده پــورتني عامــه اختيــارات حقوقي دي او افراد حق لري چې ګټه ورځخه واخلي.

دولت چې د خلکو استازيتو کوي نو مجبور دی چې له دې ازاديو ځخــه ملاتــړ وکړي دغه ازادۍ ټولې حقوقي دي او د حق الله يوه برخه هم ده ځکه موخه يې د ټولنې ملاتړ ده.

دندې په اسلام کې:

خورا زياتو دلايلو ته اړتيا ترڅو دندې تربحث لاندې ونيسو.

نو له همدې کبله يې ځينې برخې په لنډه توګه بيانوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ـ حق یا ازادي ممکن چې په ځینو حالاتو کې د یوه دنده لرونکي لپاره وي.
۲ـ پینځم قضاوت امکان لري چې په یوې موضوع باندې د حالاتو او شرایطو سره سم بحث وشي هغه څه چې پکې شامل وي.
۳ـ امکان لري چې مشر(حکمروا) د خپلې ازادۍ په چوکاټ کې خپل قضاوت ته د یوې دندې په ترسره کولو یاهم نه کولو کې بدلون راولي.
دندې په ټوله کې په دوه برخو غیرمشخصې او عموي ډول باندې ویشل کیږي.
االف: غیرې مشخصې دندې
په عین وخت کې دنده په دوه برخو ویشل کیږي، هغه دندې چې مشخص حدود لري او هغه چې مشخص حدود نلري.
۱ـ **غیر مشخصه دنده:** انسان ته دیو دین په څېر ده، چې د ترسره کولو لپاره یې مجبور او مکلف دی.لکه: د یوشي پیسې ورکول چې پیرل کیږي، په لمونځ کې قرائت او داسې نور...
۲- هغه دندې چې مشخص حدود نلري پدې مانا چې انسان مجبور دی چې هغه ترسره کړي خو پر هغه شخص دین (مکلفیت پکې نلري) نه دی. لکه : ذکات، له بیوزلو سره مرسته، جهاد او داسې نور...
پدې ترتیب څوک یې چې په پوره توګه ترسره کولای شي دوه دندې لري، چې یوه یې مشخص حدود لري او بله یې مشخص حدود ونلري.
پدې ایت کې د خدایتعالی موخه هم همداده؛
ښېګڼه دېته نه ویل کیږي چې مخ د ختیځ او لوديځ په لور واړوئ بلکې ښېګڼه داده چې انسان په خدای، ملایکو، کتابونو، قیامت ورځ او پیغمبرانو ایمان راوړي.
پخپله خوښه او د زړه له تله له شته خپلوانو ،یتیمانو، بیوزلانو، ګدایانو، مسافرانو او د غلامانو په ازادولو کې مرسته وکړئ ،لمونځ وکړئ او ذکات ورکړئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: عمومي دندې

دا دندې په دوه برخو ویشل کیږي چې یوه یې دین او بله یې عمومي ده بیلګه: عمومي دنده د یو ډوب شوي شخص ژغورنه او یو وړي انسان ته ډوډۍ ورکول دي.

هغه دنده چې د دین په توګه او دین یې له ټولو وګړو څخه د ترسره کولو غوښنه کوي او په عمومي دنده کې ټولې دندې شاملې دي که دین وي که نړیوالې چارې د هغو ترسره کول ایجابوي.

عمومي دنده د دین رامینځته کوونکي دندې سره له قانوني پلوه توپیر لري.

عمومي دنده مانا پخپله د دندې ترسره کول دي ځکه هغه مثبتې اغیزې لري دا دنده دنورو هغو دندو په خلاف ده چې پکې مقننه هئیت یوازې د فاعل په اړه بحث کوي او که چیرې دا فاعل هغه دنده پرځای نه کړي نو مقننه هئیت یې له بل چا څخه د ترسره کولو غوښتنه نکوي.

فقها پدې هوکړې نظر لري چې هرڅوک چې عمومي دنده سر ته ورسوي نو نور دهغې د نه ترسره کولو څخه ښبل کیږي که هیچا ترسره نه کړه نوټول ورسره ګناهکاریږو.

هغوی دا عقیده هم لري چې دا دنده د ټولو لپاره ده ځرنګه چې پدې الهي کلام کې لیدل کیږي (جنګي چارې باندې حکم شوې دي)

د روژې نیول په ټولو باندې امر شوی، ځینې بنسټګر پدې اند دي چې د عمومي دندو ځینو برخو بشپړول د ټولنې ځینو افرادو ته متوجه وي خو پرته له دې چې مشخصې کړای شي.

خدایتعالی فرمایي: د هغوی د عسکرو له هرې برخې څخه باید یوازې یوه ډله مخکې لاړه شي ددې لپاره امکان لري چې هغوی د دین په اړه سم مالومات ترلاسه کړي څو له راګرځیدو وروسته خپل خلک هوښیار کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عمومي دندې برخې ډيرې دي او عموماً په ديني او دنيوي برخو ويشل کيږي

د دندې ديني برخې

۱ـ پدې اړه پريکنده دليل وړاندې کول چې خدايتعالی د ټولـو شـيانو خـالق دی؛

۲ـ د ديني علم زده کړه او مطالعه (حديث او فقه).

۳ـ د قران او حديث تدريس او پوهونه.

۴ـ زده کوونکو ته د ديني علومو تدريس.

۵ ـ د قضايي چارو پرمخ وړنه.

۶ ـ د هغو په وړاندې جهاد چې پر مسلمانانو تيری کوي.

۷ ـ امربالمعروف او نهی عن المنکر.

۸ ـ له بيوزلو مسلمانانو سره مرسته کول؛

۹ـ د جماعت د لمانځه تنظيم؛

۱۰ـ د مړي لمبول، جنازه کول، او د هغه خښول؛

۱۱ـ د فسار او شرارت راوړونکو عناصرو په وړاندې مبارزه؛

د دندې دنيوي برخې

لکه: په تجارت، صنعت، پيرل پيرودل، کرنې او نورو برخو کې کارول کيـږي او په نړيوالو چارو پورې هم تړلې دي پـدې برخـو کـې د خودکفـايي درجې رسېدل له ټولو اقتصادي درجو کې شـامل دي او دغـه امـر د مسلمان ملت اقتصادي خپلواکی تضمينوي.

ج ـ د هرحق په وړاندې يو مسئوليت موجود دی

په تير بحث کې وويل شول، کله چې دين د حقوقو په اړه تصميم نيسي نو پـه عين وخت کې هغه دندې چـې حقـوق تضـمينوي هـم تحميلـوي، وروسته د بشرحقوقو په مسئله کې دين د نورو تصفيه شويو نظامونو سره چې تش په نوم يا شعار سره د بشرحقوقو نارې وهي توپير کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دین اړوندې موضوع په ټولو اړخونو په پوهیدلو باندې غوره ده چې د حق الله او حق العبد(د خدای او بنده حقوق) اود عمومي دندو او د دیـن پـه غوښتنه قضاوتونه سره وترو.

ددې دوه ډوله قضاوتونو په یوځای کولو سره د حقوقو او وجایبو اړوند د اسلام نظر په ډاګه ښکاریږي.

ځکه حق الله د ډلې حق او عمومي دنده د یوې ډلې دنده یـا وجیبـه شـمیرل کیږي.

ددې لپاره چې د موضوع ترلې برخې پکې شاملې شي نو څلور حالتونه یې پـه لاندې ډول بیانوو

۱ـ د نورو افرادو په وړاندې د یو فرد حق لکه: په خپلوانـو بانـدې د مصـرفولو حق، د ګاونډیانو په وړاندې حق، طلاق او داسې نور.... حقوق.

۲ـ د ډلې په وړاندې د یو فرد حق: لکه په بیت المـال کـې د بیوزلـو حـق، د مالکیت حق، د فکر او ژوندانه حق.

۳ـ د یو فرد په وړاندې د یوې ډلې حق: لکه د جهاد دنده، امربـالمعروف نهـی عن المنکر او په هغه چا د بیت المال حق چې د ذکات زیمـواري یـې بیوزلو ته ورکې وي.

۴ـ د یوې ډلې په وړاندې د بلې حق: لکه د عمومي موسساتو څخه چې دولـت ته خدمت کوي.

دـ کیدای شي د یو فرد حق په عین وخت کې دنده هم واوسي.

حقوق لکه: د کار، واده، امربالمعروف نهی عن المنکرحقوق په عین وخت کـې دندې هم دي، کار په ډله باندې د یو فرد حق دی چې باید زمینه یـې ورته مساعده کړي.

همدا ډول واده هم په یوې ډلې باندې دفرد حق دی، کـه چیـرې هغـه یـې د لګښتونو توان ونلري نو باید مرسته ورسره وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امربالمعروف نهی عن المنکر هم په یوه ډله باندې د فرد حق دی چې په ترسره کولو یا برعکس کې ورسره مرسته وکړي.

هـ ـ د عمل ازادی، فرض او منع ترمینځ د قضاوت په بدلولو کې د اولوالامر صلاحیت:

ځینې وخت له اولوالامر څخه اطاعت فرض دی ځکه خدایتعالی فرمایلي.

ای مومنانو! د خدایتعالی پیغمبر او هغوی چې ستاسو اولو الامر دي اطاعت وکړئ .

۱ـ دا اطاعت باید د هغوی د مشری په محدوده کې وي؛

۲ـ دا اطاعت باید د ټولو د هوسایني لپاره وي؛

۳ـ دا طاعت نباید د خدایتعالی د اوامرو او پیغمبر اطاعت نه کولو په څیر وي.

څرنګه چې وایي: اطاعت یو په سمو او روا شیانو کې دی.

د دین رهبران د اطاعت وروستې کلمې له بحث وروسته دې پایلې ته ورسیدل...

۱ـ ځینې سرغړونې دي چې د اطاعت اجازه نه ورکوي.

۲ـ فقها پدې اصل په یو نظر دي چې اولوالامر باید د کوښښ په برخه کې د خلکو له اطاعت څخه برخمن وي.

۳ـ د اولو الامر قضاوت بدلون باید د هغوی د دندې په محدوده کې وي یا د غیرمشروع او ازادو شیانو له اړه وي.

۴ـ اولوالامر باید پخپله د دین روحاني وي یا هم د کوم روحاني له لوري ورته د قضاوت حق ورکړل شوی وي که هغه خپل نظر را څرګند کړي، قضاوت یو واجب امر نه دی کله چې اولو الامر حکم وکړي چې دهغه له قضاوت څخه پیروي وکړئ نود هغه اطاعت واجب دی ځکه اولو الامر د خدایتعالی د امر په توګه رامینځته کیږي، خو که چیرې اولو الامر د فقهې په علم کې کوښښ کوونکي (مجتهد) نه وي نو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قضاوت حق نلـري ځکـه د هغـه قضـاوت د خـدايتعالی د قضـاوت نافرماني ده.

۵ ـ په اسلام کې د عمومي حق او ازادی قوانين

پدې برخه کې د حقوقو ټول قضاوتونه تر بحث لاندې نيول کيږي.

۱ـ د پيدايښت د پايلې او توقف علت.

د ديني قضاوتونو سرچينې قران او حديث دي او د امت ټولنه مقننـه قضـاوت (پيدايښت او توقف) له ډيرو دليلونو سره ترې، خو مونږ ورته په ډلـو کې ځای ورکړی دی.

د پېښېدو عوامل (فکتورونه) يا بنده او چلند يا کړنې، د حقوقو اړوند به ټولـو يو يو مثال ورکړل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیدایښت علت

الف ــ د پېښو عوامل یا بنده:

ولادت: چې په وسیله یې طبعي حقوق لکه: د ژوند، مساوات او ازادۍ ډولونــه ټول هغه څه دي چې یو له بل سره اړیکه پیداکوي.

۲ــ مرګ: چې په وسیله یې د وراثت حق اړیکه پیدا کوي.

۳ــ ځواکمنتیا: چې په وسیله یې سیاسي، مالي او اجتماعي حقوق لکه: واده چې پکې یو له بل سره اړیکه پیداکوي.

۴ــ شتمني: چې په وسیله یې د بیوزلانو ذکات ورکولو او نورو مالي حقوق ته یو له بل سره اړیکه یا تړاو ورکول کیږي.

۵ ــ بیوزلي: چې په وسیله د ناهیلي شویو افرادو د هغوی حقوقو سره اړیکه په لاس راځي.

۶ــ زړښت: په وسیله یې د لویانو له حقوقو سره اړیکه پیداکیږي.

۷ــ کاونډیتوب: چې په وسیله یې د ګاونډیانو له حقوقو سره اړیکه پیداکیږي.

ب : کړنې: عمل حقوقي کړنې لري چې له هغه جرم څخه چې د جذابیت سبب ګرځي له دوی سره اړیکه پیداکوي.

کړنې د ځینو اړوندحقوق څرګندوي

۱ــ ټولې فردي کړنې لکه طلاق

۲ــ ټول قراردادونه یا مقولات لکه: واده، پیرل پیرودل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پایښت علت:

هغه حقوق چې په بیلابیلو دلایلو پایښت مومي په دوو برخو کــې ورتــه ځــای ورکړل شو.

د پېښېدو عوامل

الف: بنده یا پېښېدو عوامل:

۱: مرګ: هغه حقوق دي چې علت یې ولادت او زړښت دی.

۲ ــ شتمنی: هغه حقوق چې علت یې بیوزلي ده:

۳ ــ بیوزلي: هغه حقوق چې علت یې بیوزلي ده.

پورتني درې علتونه د حق د پایښت یوه بڼه ده، که چیرې علت پای ومومي نو حق هم پای ته رسیږي.

ب: په منفرد ډول کړنې

۱ ــ د پور ادا کول

۲: د طلاق لومړنی لامل واده

۳: واده ــ د مور حق چې له خپل ماشوم څخه ساتنه وکړي.

۴ ــ له حق څخه ښښنه غوښتل که پرې ارزي.

د پایښت علت:

د مقننه هئیت (خدایتعالی) رحم او مهرباني ځینې وخت دا ایجابوي چــې پــه معینو حالاتو کې د ځینو اعمالو دنده اسانه یا هم منع شي، څو هغوی لنډمهاله ازادي وموميدغه عمل د جواز په نوم یادیږي.

جوازونه عبارت دي له:

۱ ــ د برخمنتیا جواز

۲ ــ د پرې کولو جواز

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لنډمهاله جوازونو له کبله د فرد حقوق او ازادۍ تر تاثیر لاندې راغلي او په اړه به یې څو بیلګې په راتلونکي کې وړاندې شي.

الف: د بنده یا پېښېدو عوامل

۱ـ حمل: دا عمل د لنډمهال لپاره د هغه چې د بدن دپرې کیدو لامل ګرځي چې حامله وي.

۲ ـ حیض: د لنډې مودې لپاره د خاوند په اجماع کولو د مخنیوی لامل ګرځي.

کړنې؛ اعمال

الف: لنډ مهاله بند؛

۲ـ تیری

۳ـ د عمل ترسره کولو تحمیل

۴ـ طبعي درملنه اوداسې نور

۲ـــ راکړه ورکړه

الف: څوک چې پوروړی وي یا پخپل ځان حق لري نو باید ادا یې کړي اوکه چیرې په نورو حق یا پور لري باید ترلاسه یې کړي.

دغه موجوده اړیکه چې د بیاغوښتنې او بیا ادا کولو د مکلفیت ترمینځ دین ته یو ریښتینی ارزښت وربښي چې د هغه موجوده قوانین تراوسه تر بحث لاندې نه دي نیول شوي او هغه څه چې دا مکلفیت تر تاثیر لاندې راولي نو همدا د دیني عنصر ثابتوالی دی.

ب ـ مهمه داده چې غوښتونکی د خپل پور د بیرته اخیستلو حق لري او دغه امر له دندې سره ورته والی لري.

ج ـ د بیرته اخیستنې طریقه باید په عادلانه توګه وي پدې مانا چې هماغه د خپل قرض اندازه پرته له کومې پلمې او زیاتوالي څخه ترلاسه شي.

د ـ دین د پورغوښتونکي ته حکم کوي، چې د خپل پور په بیرته اخیستلو کې له ښه چلند او سلوک څخه ګټه واخلي هغه نباید په پوروړي زور

(c) ketabton.com: The Digital Library

واچوي بلکې بايد انتظار وباسي څو پوروړی د خپل پور د ادا کولو توان پيداکړي او نبايد د قرض ترلاسه کولو پروخت له خپلې خولې څخه ناوړه او قهرجن الفاظ راوباسي.

خدايتعالی فرمايي. که يو پوروړی بيوزله وي نو بايد د پور غوښتنه ترهغه وخندول شي ترڅو د هغه اقتصادي توان ښه شي که چيرې له پور څخه د ذکات په توګه تير شي نو دا به ډېر غوره کار وي.

هـ ـ دين پوروړي ته حکم کوي چې خپل پور ادا کړي له دې حقوقو څخه لکه: د ژوند له حق څخه بايد تير شي.

ځکه دا حقوق د ځانګړو خلکو لپاره نه دي او حق الله نومېړي.

۳ـ په قانوني توګه بايد ګټه ترې واخيستل شي.

الف ـ د اسلام سپېڅلي دين د بشرحقوقواو ازادۍ له پلوه يو متوازن دين دی. که څه هم خدايتعالی انسانانو ته خورا زياتې ازادۍ او حقوق ورکړي دي خو بشپړ نه دي، برکس د وګړو د بيلابيلو ګټو تنظيم په موخه له هغې څخه ګټې اخيستنې په برخه کې ځينې مقررات وضع کړي دي. له همدې لارې د اجتماعي او ځنګلي ژوند ترمينځ توپير کېږي.

ب ـ انسانان حق لري هغه حقونو چې خدايتعالی ورته ټاکلي دي. خو په قانوني توګه بايد ترې ګته واخلي پدې مانا چې ل خپلو حقوقو څخه بايد د دين مخالفې لارې څخه ګټه پورته کړای شي.

ج ـ د ديني احکامو په خلاف له خپلو حقوقو څخه ګټه اخيستنه عبارت دی له

۱ـ نورو ته د زيان رسولو په موخه له حق څخه ګټه اخيستنه؛

۲ـ د يو غير قانوني څيز ترلاسه کولو لپاره له حق څخه ګټه اخيستنه؛

۳ـ پداسې ډول له خپل حق ګټه اخيستنه چې دخپلې ګټې لپاره نورو ته زيان رسوي.

۴ـ په ځانګړې توګه يا غير عمومي ډول له خپل حق څخه ګټه اخيستنه؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ـ په بې پروايۍ سره له خپل حق څخه ګټه اخيستل د نـورو د زيـان سـبب ګرځي؛

د ـ په کوم ډول چې د حق څخه د ګټې اخيستنې په لاره کې بيلابيل مقررات او اصول ټاکل شوي دي نو ورسره د صلاحيت لرونکو چـارواکو لپـاره هم يو شمير مقررات او قوانين ټاکل شوي دي.

د يو اسلامي هيواد اتباع له بيلابيلو اجتماعي، سياسي او طبيعي حقوقو څخـه برخمن دي نو د هغوی په وړاندې مکلف دي چې د اولو الامر اطاعـت وکړي پر دولت لازمي او اولو الامر چې د هغه په چوکـاټ کـې عمـل کوي، په بل ډول اولو الامر بايد خپلودندو د ترسـره کولـو پرمهـال د ټولنې ښېګڼې او خير په پام کې ونيسي، له اصولو اومقرراتو څخه هر ډول سرغړونې سره د اولوالامر د خپل صلاحيت څخه د نـاوړه ګټـې اخيستنې په توګه ګڼل کيږي.

د يوځايوالی په صورت کې د حقوقو سلسله:

الف: د يوځايوالي په صورت کې د خدای حق؛(حق الله)

۱ـ هغه څه چې وخت ته زيان رسوي.

۲ـ هغه څه چې برابر دي (مالوم نه دي چې کوم غوره دي)

۳ـ هغه څه چې برابر نه دی.

۴ـ هغه څه چې فرقې پکې موجودې وي

بـ د يوځايوالي په صورت کې دبنده حق(حق العبد)

۱ـ ځينې د ميرمنې د نفقې په څېر وي

۲ـ ځينې وخت يو غوره ګڼل کيږي

کله چې حق الله او حق العبد سره يوځای شي نو پدې صورت کې په درې ډوله دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ـ خدایتعالی د یو شي د سپارلو پروخت تصمیم نیول کیږي لکه: بیوزلانو ته د مقرر یا ټاکل شوي ذکات ورکړه.

۲ـ کله چې د بنده ګانو حق سپارل کیږي نو د هغه لپاره تصمیم رامینځته کیږي.

۳ـ هغه څه چې فرقې پکې موجودې وي، څرنګه که یو شخص مړ شي چې خپل ذکات یې نه وي ورکړی او په عین وخت کې قرضدار هم وي.

الف: ددې لپاره چې د هغه حق لېږدول کیږي یا نه لېږدول کیږي د منلو په برخه کې یو عمومي اصل رامینځته شي نو انسان مجبور دی چې داسې قضاوتونو ته مراجعه وکړي چې د ملت په دوه برخو اجتماعي حقوقو او همبستګی ټینګ وي دا ډول اجرائات د هر چا حق دی د سازمانونو موجودیت لکه پولیس او ملي امنیت د هغه ارزښت نشي راتیټولای.

ب: قانوني او مشروع شیانوته اجازه او د غیر مشروع شیانو منع کولو تګلاره ده.

په اسلامي ټولنه کې نه یوازې خلک هڅې او کوښښونه کوي، بلکې څو څو ډلې هم پخپل وار سره پکې برخه اخلي سیاسي، اجتماعي اوفقهي بڼه هم ځانته خپلوي او خپل نظرونه له یو سازمان یافته نظر سره برابروي، دغه امر په اسلام کې په بیلابیلو ډولونو مبارزه کوي او د همدې ځانګړتیا له کبله د اسلامي امت د وجود یو فعال غړی بلل کیږي.

ج ـ ولایت الحسبه: دا یوه اسلامي موسسه ده او ددې لپاره جوړېږي چې د قانوني کارونو په ترسره کولو امر او له ناوړه کړنو څخه خلک منع کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د خلکو لپاره د هغوی له حقوقو څخه د ګټې اخیستنې په لاره کې یو تضمین دی، دا یو صلاحیتي مقام دی چې د چارو د قانونیت ساتنه کوي دا عنصر د عامه نظم په تامین او ساتلو کې مرسته کوي.

د ـ عامه حقوق: قانون هغه ځواک دی چې د افرادو د حقوقو ملاتړ کوي، ددې باوجود چې اسلام هم ورته تضمینات رامینځته کړي دي.

قانون د افرادو د حقوقو په غوښتلو کې تر ټولو وروستنی مرجع ده، قانون هغه ځواک دی چې د حق الله د حقوقو لکه: په عمومي توګه مجازاتو په ترلاسه کولو کې مرسته کوي.

هـ ـ د غوره قانونیت درناوی: څرګنده ده چې په اسلام کې خدایتعالی د قانوني مقام صلاحیت لرونکی دی، دین د حق الله، بشرحقوقو، دوه اړخیزه حقوق، مالي او غیرمالي حقوق دغوره قانونیت استازیتوب کوي، نو ښکاره خبره ده چې خدایتعالی له حقوقو څخه نه تېرېدنه کیږي او نه هم ورڅخه د ښښنې غوښتنې حق شته او نه یې هم څوک په میراث وړلای شي.

پداسې حال کې چې په دوه اړخیزو حقوقو کې د حق الله له لوري وي او که د بنده له لوري له دواړو لورو پلوي رامینځته کوي.

۶ـ د ساتنې حق: په اسلامي دولت کې د ازادۍ او حقوقو د ساتنې اساسي بنسټ د دین حاکمیت دی او د ترلاسه کولو لپاره یې تضمین او د ساتنې لپاره یې ځینې محدودیتونه د اجرا لپاره وړاندې کیږي

تضمینات عبارت دي له.

الف: د فرد دیني انګیزه: دغه دیني انګیزه له داخلي تضمین څخه استازیتوب کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: د امربالمعروف فردي اجـرا: اسلام خپلو پيروانو ته ډله ايـز مسـوليتونو مانـا ورپېژني، چې نن ورځ يې دولت دغه دنده د اساسي قـانون لـه لارې ترسره کوي.

فقها د قضاوت د لومړيو سرچينو پر بنسټ(قران، حديث) کوښښ کوي، چـې که چيرې مجتهد پخپلو کارونو کې له سرچينو څخه ګټه پورته نکړي نو دا د قانون له اهليت اوموجوديت کې تخطي رامينځته کوي.

په حکومتي نظامونو او دولت په صلاحيت کې د اساسي قانون اصولو او دين له مطالعې څخه دا پايله ترلاسه کيږي چې ډيرى يې په قران او حـديث کې موجود دي، د فقهاو په اند ځيني نور يـې د صـحابه وو راشـدين خليفه ګانو له کړنو څخه تقليد شوي دي.

پر همدې بنسټ په دين کې ډيرى شيان د غوره قضاوت په هغـه رديـف کـې ځای نيسي چې له قران او حديث څخه را اخيستل شوي وي پداسې حال کې چې په ننې قضاوتونو کې غوره قضاوت خپـل ځـای قـانوني قضاوت ته پريږدي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله

په اسلام سپیڅلي دین کې د بشرحقوقود تیوري جوړولو کوښښونه کیږي البته ددې طرحې په لیکلو کې له پوره هڅو او پلټنوڅخه ګټه اخیستل کیږي، چې وړاندې هم پدې برخه کې ترسره شوې دي اصلي او بنسټیزه پوشتنه داده چې ایا د بشرحقوقو تر عنوان لاندې کوم نوي علم ته اړتیا لیدل کیږي؟

د دویمې نړیوالې جګړې په تعقیب سره د نوي علم پېژندنې هغه بنه خپله کړه په کومې چې په ۱۹۴۸ کې د بشرحقوقو نړیوالې اعلامیې په ۱۹۵۰ کې دبشرحقوقو ټرون او نړیوالو ژمنو په ۱۹۶۶ کې د بشرحقوقو ټینګار کاوو.

څرګنده ده چې له دې ټرون څخه په زیاته کچه په هغو هیوادونو فشار راوړ چې په داخلي اوضاع کې یې د بشرحقوقو اړوند کوم پرمختګ نه تر سترګو کیده، دغه ډول فشارونه د انسانانو د بشري حقوقو ساتنه او ملاتړ کوي.

دغه امر د بشر حقوقود مثبت شکل ښکارندویي کوي خو له بده مرغه په عین وخت کې د حقوقو نړیوال خوځښت څخه د یو سیاسي فشار او سپکې وسیلې په توګه ختیځو اروپایي او د دریمې نړۍ هیوادونو ناوړه ګټې واخیستې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې سره سم د بشرحقوقو له نړيوال خوځښت څخه دې ډول تبعيضي ګټې اخيستنې سره د هغه اعلان شوي اصول بې ارزښته ښکاره شول مونږ پدې اند يو د هيواد د کورنيو قوانينو وده په هغه ډول چې په نړيوالو کنوانسينونو کې ښکاره کړای شوې ده، ددې علم له تفکيک پرته د سياسي او حقوقي علوم د يوې موجوده څانګې اومستقل علم په توګه به يو بې ارزښته امر وي.

هرهغه څه چې تر نورو ډير مهم دي هغه دبشرحقوقو د موضوع په ارزښت باندې تمتيا (تمرکز) کول دي.

له اسلامي پلوه لازمه ده چې د حقوقو او وجايبو ترمينځ يوه متقابله اړيکه موجوده وي بشرحقوق په موجود شکل چې يوازې په حقوقو ټينګ دی او د نړۍ د ټولو خلکو په ګټه کوم کار نشي پرمخ وړلای، که چيرې مو په پآم کې وي. که چيرې د يوشيتمې پيړۍ وګړي له دې څخه د يو سياسي، اجتماعي او اقتصادي خراغ په توګه ګټه پورته کړي نو همدا نن بايدپه ځينو اقدماتو لاس پورې کړي، چې د خوځښت شکل ځانته دحقوقو او وجايبو څيره خپله کړي او د لا ښې ګټې اخيستنې لپاره ورته اصول او مقررات جوړکړي، کنه نو نشو کولای چې دبشر حقوقو د نړيوالې اعلاميې له څو تشو شعارونو څخه د خدمت تمه وکړو.

د پاکې او قانوني غوښتنې د تحقق په لاره کې چې له اسلامي ايډيالوو سره تر ډيره ورته ده، نو اسلامي هيوادونه بايد وړاندې شي ځکه هغوی کولای شي پخپل پينځلس سوه کلنو اسلامي حقوقو سره حقوقو ته په ارزښت ورکولو کې ستره ونډه واخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

البته دا به د مسلمانانو لپاره ډېره شرمونکې وي، چې غربيان د تــش پــه نوم څو مخکنيو محدودو پيړيو سره د هغو په پېژندلو بريالي شي هغوی پدې برخه کې بشر حقوق د جنګي توکو په توګه کاروي او ګټه ورڅخــه اخلي.

مسلمانان هغه وخت کولای شي پدې برخه کې ارزنده رول ولوبوي کلــه چې خپل اعمال د اسلامي انساني تيوری سره همغږي کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحريک له هېواد پال او فرهنګپال شخصيت ښاغلي (وحيدالله کليمزي) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته يې اوړه ورکړه. ملي تحريک ويارې چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ يې پيل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هيله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

يو ځل بيا د دې اثر له ژباړن او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د ژباړلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مينه

د افغانستان ملي تحريک

(c) ketabton.com: The Digital Library

HUMAN RIGHTS IN ISLAM

Translated By:
Mohammad akbar niazi

د افغانستان ملي تحريک
www.melitahrik.com

د ژباړن د خپرونو لړ: ۵
د تحریک د خپرونو لړ: ۹۰

۹۰

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library